

THE INVASIONS OF THE "SEA PEOPLES" AND MIGRATION PROCESSES IN ASIA MINOR AND THE SOUTH CAUCASUS

„ზღვის ხალხების“ შემოსევები და მიგრაციული პროცესები მცირე აზიასა და
სამხრეთ კავკასიაში

NIKOLOZ AKHALKATSI

Doctor of History, Professor of Samtskhe-Javakheti
State University,
Rustaveli St. #113. Akhaltsikhe, Georgia,
Tel: 577 98 77 29, Email: nikoaxal@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7814-2103>

Abstract

This article examines the impact of the invasions of the “Sea Peoples” and the migration processes of the 13th–11th centuries BCE on Asia Minor and the South Caucasus. The primary aim of the study is to analyze the political, military, and cultural transformations that developed in the context of the Late Bronze Age collapse and to demonstrate their connection with the formation of early state structures in the South Caucasus.

The study is based on Egyptian, Hittite, and Assyrian written sources, archaeological evidence, and modern historiographical research. Particular attention is paid to the inscriptions of Medinet Habu, the archives of Ugarit, Hittite administrative texts, and Assyrian annals, which reflect the crisis of the Late Bronze Age international system. The article analyzes the problem of the ethnic identification of the “Sea Peoples,” their migration routes, and the political transformation of Asia Minor following the collapse of the Hittite Empire.

Special emphasis is placed on the South Caucasus. The study discusses archaeological sites such as Nazarlebi, Didnauri, and Samreklo, which indicate the development of military-territorial organization and cult-administrative systems during the Early Iron Age. It is demonstrated that the South Caucasus was not an isolated region but was actively involved in the migration movements and political transformations taking place in Asia Minor and the Ancient Near East.

The research concludes that the era of the “Sea Peoples” was not merely a period of military catastrophe; rather, it represented a phase of broad Eurasian transformations that laid the foundation for new political, cultural, and technological systems. In the South Caucasus, these processes significantly influenced the strengthening of military-territorial unions, the spread of iron metallurgy, and the formation of the early state traditions of Diauehi and Colchis. The study demonstrates that the South Caucasus was an active participant in the global crisis of the Late Bronze Age.

Keywords: Sea Peoples; Late Bronze Age Collapse; Asia Minor; South Caucasus; migration processes; Hittite Empire; Diauehi. Colchi; Early Iron Age; Nazarlebi.

ნიკოლოზ ახალკაცი

ისტორიის დოქტორი, სამცხე-ჯავახეთის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი,
საქართველო, ქ. ახალციხე, რუსთაველის ქ. #113.
ტელ: 577 98 77 29, მეილი: nikoaxal@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7814-2103>

აბსტრაქტი

სტატია ეძღვნება ძვ.წ. XIII–XI საუკუნეებში „ზღვის ხალხების“ შემოსევებისა და მიგრაციული პროცესების გავლენას მცირე აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში. კვლევის ძირითადი მიზანია გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის ფონზე განვითარებული პოლიტიკური, სამხედრო და კულტურული ტრანსფორმაციების ანალიზი და მათი ურთიერთკავშირის წარმოჩენა სამხრეთ კავკასიის ადრეული სახელმწიფოებრივი პროცესების ფორმირებასთან.

ნაშრომი ეფუძნება ეგვიპტურ, ხეთურ და ასურულ წერილობით წყაროებს, არქეოლოგიურ მასალას და თანამედროვე ისტორიოგრაფიულ კვლევებს. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მედინეთ-ჰაბუს წარწერებს, უგარითის არქივებს, ხეთურ ადმინისტრაციულ ტექსტებსა და ასურულ ანალებს, რომლებიც ასახავს გვიანბრინჯაოს ხანის საერთაშორისო სისტემის კრიზისს. კვლევაში გაანალიზებულია „ზღვის ხალხების“ ეთნიკური იდენტიფიკაციის პრობლემა, მათი მიგრაციული მარშრუტები და მცირე აზიის პოლიტიკური ტრანსფორმაცია ხეთების იმპერიის დაშლის შემდეგ.

სტატიაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს სამხრეთ კავკასიის პრობლემატიკას. განხილულია ნაზარლების, დიდნაურისა და სამრეკლოს ტიპის ძეგლები, რომლებიც ადრერკინის ხანის სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციისა და საკულტო-ადმინისტრაციული სისტემების განვითარებაზე მიუთითებს. ნაჩვენებია, რომ სამხრეთ კავკასია არ წარმოადგენდა იზოლირებულ სივრცეს და აქტიურად იყო ჩართული მცირე აზიასა და ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე მიგრაციულ და პოლიტიკურ პროცესებში.

კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ „ზღვის ხალხების“ ეპოქა მხოლოდ სამხედრო კატასტროფის პერიოდი არ ყოფილა; იგი წარმოადგენდა ფართო ევრაზიული ტრანსფორმაციების ფაზას, რომელმაც საფუძველი დაუდო ახალი პოლიტიკური, კულტურული და ტექნოლოგიური სისტემების ფორმირებას. სამხრეთ კავკასიაში ამ პროცესებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა სამხედრო-ტერიტორიული გაერთიანებების გაძლიერებაზე, რკინის მეტალურგიის გავრცელებასა და დიაოხისა და კოლხას ადრეული სახელმწიფოებრივი ტრადიციების ჩამოყალიბებაზე. კვლევა აჩვენებს, რომ სამხრეთ კავკასია გვიანბრინჯაოს ხანის მსოფლიო კრიზისის აქტიური მონაწილე რეგიონი იყო.

საკვანძო სიტყვები: „ზღვის ხალხები“; გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსი, მცირე აზია; სამხრეთ კავკასია; მიგრაციული პროცესები; ხეთების იმპერია; დიაოხი; კოლხა; ადრერკინის ხანაჟ ნაზარლები.

შესავალი

გვიანბრინჯაოს ხანის დასასრული და რკინის ხანის დასაწყისი (ძვ.წ. XIII–XI სს.) ძველი აღმოსავლეთისა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ისტორიაში ერთ-ერთ ყველაზე მასშტაბურ კრიზისულ ეპოქად მიიჩნევა. აღნიშნულ პერიოდში დაინგრა საერთაშორისო პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემა, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში აერთიანებდა ეგვიპტეს, ხეთების სახელმწიფოს, მიკენურ საბერძნეთს, სირია-პალესტინის ქალაქ-სახელმწიფოებსა და კვიპროსს. ამ პროცესს თან ახლდა ფართომასშტაბიანი მიგრაციული მოძრაობები, სამხედრო კონფლიქტები, სავაჭრო ქსელების რღვევა, ეკონომიკის კოლაფსი და მრავალი ურბანული ცენტრის განადგურება. სწორედ ამ ისტორიულ კონტექსტში ჩნდება ე.წ. „ზღვის ხალხების“ ფენომენი, რომელმაც განსაკუთრებული ადგილი დაიკავა როგორც ძველი სამყაროს ისტორიულ მეხსიერებაში, ისე თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში (Fischer & Büрге, 2017).

„ზღვის ხალხების“ მოძრაობა მხოლოდ სამხედრო ექსპანსიად აღარ განიხილება. თანამედროვე კვლევები მათ აღიქვამს, როგორც მრავალეთნიკურ, მრავალმიმართულებიან და ხანგრძლივ მიგრაციულ პროცესს, რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა მცირე აზიის, ლევანტის, ეგვიპტისა და სამხრეთ კავკასიის ეთნო-პოლიტიკურ ტრანსფორმაციებზე. ამ პროცესების შედეგად დაიშალა ხეთების იმპერია, შეიცვალა ანატოლიის პოლიტიკური რუკა, ჩამოყალიბდა ახალი ეთნიკური და პოლიტიკური ერთეულები, ხოლო სამხრეთ კავკასიაში გააქტიურდა ადრერკინის ხანის კულტურულ-პოლიტიკური კონსოლიდაციის პროცესი.

წინამდებარე კვლევის მიზანია „ზღვის ხალხების“ შემოსევებისა და მათთან დაკავშირებული მიგრაციული პროცესების ანალიზი მცირე აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში. კვლევა ეფუძნება ეგვიპტურ, ხეთურ და ასურულ წერილობით წყაროებს, არქეოლოგიურ მონაცემებსა და თანამედროვე ისტორიოგრაფიულ ინტერპრეტაციებს. ქრონოლოგიური ჩარჩო მოიცავს ძვ.წ. XIII საუკუნის დასასრულიდან ძვ.წ. XI საუკუნემდე პერიოდს, ხოლო გეოგრაფიული არეალი მოიცავს ეგეოსის აუზს, ანატოლიას, ლევანტს, ეგვიპტესა და სამხრეთ კავკასიას. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მიგრაციული „დომინოს ეფექტის“ გავლენას სამხრეთ კავკასიის ეთნო-პოლიტიკურ პროცესებზე.

თემის აქტუალობა. გვიანბრინჯაოს ხანიდან რკინის ხანაზე გადასვლის პერიოდი ძველი აღმოსავლეთისა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ისტორიის ერთ-ერთ ყველაზე დრამატულ და გარდამტეხ ეპოქას წარმოადგენს. ძვ.წ. XIII საუკუნის ბოლოსა და XII საუკუნის დასაწყისში ფართო გეოგრაფიულ სივრცეში — ბალკანეთიდან ეგვიპტემდე და ანატოლიიდან სამხრეთ კავკასიამდე — დაიწყო პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური სისტემების ღრმა კრიზისი, რომელმაც საბოლოოდ განადგურა გვიანბრინჯაოს ხანის საერთაშორისო სამყარო. თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში აღნიშნული მოვლენები ხშირად განიხილება როგორც „გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსი“ (Late Bronze Age Collapse), რომლის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ფაქტორად „ზღვის ხალხების“ მოძრაობა მიიჩნევა (Cline, 2014).

ძვ.წ. XIV–XIII საუკუნეებში აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი წარმოადგენდა ინტეგრირებულ საერთაშორისო სისტემას, რომელშიც ერთმანეთთან მჭიდრო დიპლომატიური, სავაჭრო და სამხედრო კავშირებით იყვნენ დაკავშირებულნი ეგვიპტე, ხეთების სამეფო, მიტანნი, ასურეთი, ბაბილონი, ალასია (კვიპროსი) და მიკენური საბერძნეთი. ამ ეპოქას მკვლევრები ხშირად უწოდებენ ძველი სამყაროს პირველ „საერთაშორისო სისტემას“ (Fischer & Büрге, 2017). ამ სისტემის ფუნქციონირება ეფუძნებოდა სასახლურ ეკონომიკას, შორ

მანძილზე ვაჭრობას, მეტალურგიულ რესურსებზე კონტროლსა და პოლიტიკურ ბალანსს. თუმცა XIII საუკუნის ბოლოს ეს ბალანსი თანდათან დაირღვა.

კრიზისის მასშტაბურობაზე მიუთითებს იმ პერიოდის თითქმის ყველა უმნიშვნელოვანესი ცენტრის განადგურება. ხეთების დედაქალაქი ხათუსა მიტოვებულ იქნა და განადგურდა; უგარიტი, რომელიც აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის ერთ-ერთი მთავარი სავაჭრო ცენტრი იყო, სრულიად დაინგრა; მიკენური სასახლეები პილოსში, ტირინთში და მიკენეში განადგურდა; კვიპროსზე მრავალი სანაპირო ცენტრი განიცდიდა ნგრევასა და დემოგრაფიულ ცვლილებებს; ხოლო ლევანტში მრავალი ქალაქი განადგურდა ან მნიშვნელოვნად დასუსტდა (Bryce, 2005). ამ მოვლენებს თან ახლდა სავაჭრო მარშრუტების მოშლა, მოსახლეობის გადაადგილება და სამხედრო კონფლიქტების ინტენსიფიკაცია.

„ზღვის ხალხების“ შესახებ ძირითადი ცნობები ეგვიპტური წყაროებიდან მომდინარეობს. მერნეპტახისა და განსაკუთრებით რამზეს III-ის მედინეთ-ჰაბუს წარწერები აღწერს მრავალეთნიკური ჯგუფების მოძრაობას, რომლებიც ხმელეთითა და ზღვით უტევდნენ ეგვიპტის საზღვრებს. წყაროებში მოხსენიებულნი არიან პელემ/სეტი, ჯეკერი, დენიენი, შერდენი, შეკელეში (Peleset, Tjeker, Denyen, Sherden, Shekelesh) და სხვა ჯგუფები, რომელთა იდენტიფიკაცია დღემდე ისტორიოგრაფიული დისკუსიის საგანია. თავად ეგვიპტური ტექსტები ხაზს უსვამს მოვლენების მასშტაბურობას: „არც ერთმა ქვეყანამ ვერ გაუძლო მათ ხელებს“ (მედინეტ ჰაბუს წარწერა). აღნიშნული წყაროები ცხადყოფს, რომ საქმე მხოლოდ სამხედრო თავდასხმებთან არ გვექნა; ეს იყო მასობრივი გადაადგილებების, მიგრაციებისა და სისტემური დესტაბილიზაციის პროცესი (Safronov, 2020).

თანამედროვე კვლევები გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსს ერთმიზეზიან მოვლენად აღარ განიხილავს. ერიკ კლინის მიხედვით, კრიზისი წარმოადგენდა „სრულყოფილი ქარიშხლის“ (perfect storm) შედეგს, სადაც ერთმანეთს დაემთხვა კლიმატური ცვლილებები, მიწისძვრები, შიმშილობა, შიდა პოლიტიკური დაპირისპირებები, მეკობრეობა და მიგრაციული ტალღები (Cline, 2014). კლიმატური კვლევები მიუთითებს, რომ ძვ.წ. XIII–XII საუკუნეებში აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის რეგიონში შეინიშნებოდა ხანგრძლივი გვალვები, რამაც მნიშვნელოვნად შეამცირა სასოფლო-სამეურნეო წარმოება და ხელი შეუწყო შიმშილობასა და მოსახლეობის გადაადგილებას (Kaniewski & Van Campo, 2017).

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ეს კრიზისი არ შემოიფარგლა მხოლოდ ხმელთაშუაზღვისპირეთით. მისი გავლენა ვრცელდებოდა სამხრეთ კავკასიაზეც, სადაც ძვ.წ. XII–XI საუკუნეებში შეინიშნება მნიშვნელოვანი ეთნო-პოლიტიკური და კულტურული ტრანსფორმაციები. აღმოსავლეთ ანატოლიასა და ზემო მესოპოტამიაში მიმდინარე პროცესებმა გამოიწვია მოსახლეობის გადაადგილება ჩრდილოეთის მიმართულებით. სწორედ ამ ფონზე აქტიურდება მუშქების, ქასქების და სხვა ჯგუფების მოძრაობა, რაც საბოლოოდ აისახა სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკურ და კულტურულ განვითარებაზე.

სამხრეთ კავკასიაში ამ პერიოდისათვის შეინიშნება ახალი დასახლებების წარმოქმნა, ადრერკინის ხანის კულტურული კომპლექსების ფორმირება და მეტალურგიული ტექნოლოგიების გავრცელება. საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ისეთი არქეოლოგიური ძეგლები, როგორებიცაა დიდნაური, ნაზარლები და სამრეკლო, მიუთითებს მოსახლეობის კონსოლიდაციისა და ახალი პოლიტიკური ცენტრების წარმოქმნის პროცესზე. ზოგიერთი მკვლევარი აღნიშნულ მოვლენებს უკავშირებს იმ ფართომასშტაბიან მიგრაციულ პროცესებს, რომლებიც გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისმა გამოიწვია (ბუხრაშვილი, 2021).

კრიზისის შედეგები განსაკუთრებით თვალსაჩინოა სამხედრო და ტექნოლოგიური განვითარების თვალსაზრისითაც. სწორედ ამ ეპოქაში იწყება რკინის მეტალურგიის ფართო

გავრცელება, რაც თანდათან ცვლის ბრინჯაოზე დაფუძნებულ ეკონომიკურ სისტემას. ახალი სამხედრო ტექნოლოგიები, მოსახლეობის გადაადგილება და პოლიტიკური ცენტრების დაშლა საფუძვლად დაედო სრულიად ახალი ისტორიული ეპოქის — რკინის ხანის — ფორმირებას.

ამრიგად, გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსი და „ზღვის ხალხების“ მოძრაობა წარმოადგენს არა მხოლოდ სამხედრო ისტორიის საკითხს, არამედ ფართომასშტაბიანი ცივილიზაციური ტრანსფორმაციის პროცესს. ამ მოვლენებმა ძირეულად შეცვალა მცირე აზიის, ლევანტის, ეგვიპტისა და სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური და ეთნიკური რუკა. სწორედ ამიტომ აღნიშნული თემა დღემდე რჩება თანამედროვე ისტორიოგრაფიის, არქეოლოგიისა და ძველი აღმოსავლეთის კვლევების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პრობლემად.

კვლევის მიზანი და ამოცანები. „ზღვის ხალხების“ ფენომენი ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის ერთ-ერთ ყველაზე რთულ და დისკუსიურ პრობლემას წარმოადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული მოვლენის შესახებ კვლევები XIX საუკუნიდან მიმდინარეობს, დღემდე არ არსებობს ერთიანი კონსენსუსი არც მათი ეთნიკური წარმომავლობის, არც მიგრაციული პროცესების ხასიათისა და არც გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსში მათი რეალური როლის შესახებ. სწორედ ამიტომ თანამედროვე ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად რჩება ამ მრავალფენოვანი პროცესების კომპლექსური კვლევა წერილობითი წყაროების, არქეოლოგიური მასალისა და ინტერდისციპლინური მეთოდოლოგიის საფუძველზე.

კვლევის მთავარი მიზანია ძვ.წ. XIII–XI საუკუნეებში მცირე აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე მიგრაციული პროცესების რეკონსტრუქცია და „ზღვის ხალხების“ ფენომენის ანალიზი ფართო ისტორიულ კონტექსტში. კვლევა მიზნად ისახავს არა მხოლოდ სამხედრო კამპანიებისა და შემოსევების აღწერას, არამედ იმ გლობალური ტრანსფორმაციების გააზრებას, რომლებმაც გამოიწვია გვიანბრინჯაოს ხანის საერთაშორისო სისტემის დაშლა და ახალი ეთნო-პოლიტიკური რეალობის ფორმირება.

კვლევის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანაა „ზღვის ხალხების“ ეთნიკური იდენტიფიკაციის პრობლემის განხილვა. ეგვიპტურ წყაროებში მოხსენიებული ეთნონიმები — პელეშ/სეტი, ჯეკერი, დენიენი, შერდენი, შეკელეში (Peleset, Tjeker, Denyen, Sherden, Shekelesh) — დღემდე განსხვავებულ ინტერპრეტაციებს იწვევს. მკვლევართა ნაწილი მათ ეგეოსურ სამყაროს უკავშირებს, ნაწილი დასავლეთ ანატოლიას, ხოლო ზოგიერთი — ცენტრალურ და დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთს. მაგალითად, რაინჰარდ იუნგი აღნიშნავს, რომ მხოლოდ Lukka-ს (ლუკკა) ლიკიასთან გაიგივება შეიძლება ჩაითვალოს შედარებით სარწმუნოდ, მაშინ როდესაც სხვა ჯგუფების იდენტიფიკაცია კვლავ ჰიპოთეზურ ხასიათს ატარებს (Jung, 2017, pp. 23–28).

კვლევის მიზანია ასევე იმ მიგრაციული დინამიკის ანალიზი, რომელმაც მოიცვა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი გვიანბრინჯაოს ხანის ბოლოს. თანამედროვე კვლევები ხაზს უსვამს, რომ „ზღვის ხალხები“ არ წარმოადგენდნენ ერთიან ეთნიკურ ან სამხედრო გაერთიანებას. ისინი უფრო მრავალეთნიკურ კონგლომერატს წარმოადგენდნენ, რომლის შემადგენლობაშიც შედიოდნენ როგორც მიგრანტები, ისე მეკობრული და დაქირავებული სამხედრო ჯგუფები. ალექსანდრ საფრონოვის მიხედვით, ზოგიერთი ჯგუფი — მაგალითად შელექეში (Shekelesh) და ვეშეში (Weshesh) — შესაძლოა ძირითადად საზღვაო მმარცველთა გაერთიანებები ყოფილიყვნენ, ხოლო პელეშეტი, ჯეკერი და ტურშა უფრო ფართომასშტაბიან მიგრაციულ პროცესებში მონაწილეობდნენ (Safronov, 2020, pp. 1233–1235).

კვლევის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ამოცანაა გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის მიზეზთა კომპლექსური ანალიზი. ტრადიციულად „ზღვის ხალხების“ შემოსევები განიხილებოდა როგორც კოლაფსის მთავარი მიზეზი, თუმცა თანამედროვე ისტორიოგრაფია ამ პრობლემას

ბევრად უფრო რთულად ხედავს. მალკოლმ ვინერი აღნიშნავს, რომ სისტემური კრიზისი გამოწვეული იყო მრავალი ფაქტორის თანხვედრით — კლიმატური ცვლილებებით, შიმშილობით, მიწისძვრებით, შიდა პოლიტიკური კონფლიქტებითა და სავაჭრო ქსელების მოშლით (Wiener, 2017, pp. 43–50). შესაბამისად, კვლევის მიზანია „ზღვის ხალხების“ მოძრაობის განხილვა როგორც უფრო ფართო კრიზისული პროცესის ერთ-ერთი ელემენტის. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მცირე აზიის პოლიტიკური რუკის ტრანსფორმაციას. ხეთების იმპერიის დაცემა, დასავლეთ ანატოლიის პოლიტიკური ერთეულების დაშლა, ალასიას (კვიპროსის) კრიზისი და ახალი ხეთური სახელმწიფოების ფორმირება წარმოადგენს იმ გარდამავალი ეპოქის უმნიშვნელოვანეს პროცესებს, რომლებმაც საფუძველი დაუდო ადრერკინის ხანის ახალ პოლიტიკურ სისტემას. კვლევა მიზნად ისახავს ამ პროცესების რეკონსტრუქციას როგორც წერილობითი წყაროების, ისე არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე.

კვლევის ერთ-ერთი ცენტრალური მიმართულებაა სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე ეთნო-პოლიტიკური ცვლილებების ანალიზი. მცირე აზიასა და ზემო მესოპოტამიაში განვითარებულმა კრიზისმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა სამხრეთ კავკასიის მოსახლეობასა და კულტურულ პროცესებზე. სავარაუდოდ სწორედ ამ ეპოქაში გაძლიერდა ჩრდილოეთის მიმართულებით მიგრაციული ნაკადები, რომლებიც დაკავშირებული იყო მუშქების, ქასქებისა და სხვა ანატოლიურ-ხურიტული ჯგუფების გადაადგილებასთან. აღნიშნულმა პროცესებმა, შესაძლოა, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა დიაოხისა და კოლხას ადრეული პოლიტიკური კონსოლიდაციის პროცესში.

სამხრეთ კავკასიის მიმართულებით კვლევის ამოცანაა ასევე ახალი არქეოლოგიური მონაცემების ინტეგრირება. საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ისეთი ძეგლები, როგორებიცაა დიდნაური, ნაზარლები და სამრეკლო, მიუთითებს ძვ.წ. XII–XI საუკუნეებში დასახლების ახალი სისტემებისა და სამხედრო-პოლიტიკური ცენტრების ფორმირებაზე. პაატა ბუხრაშვილის მიხედვით, ეს პროცესი უკავშირდება ადრერკინის ხანის სოციალურ-პოლიტიკური ორგანიზაციის გაძლიერებას და ახალი სამხედრო ელიტების წარმოქმნას (ბუხრაშვილი, 2021).

კვლევის მნიშვნელოვანი ამოცანაა ასევე არქეოლოგიური კულტურებისა და მიგრაციული პროცესების ურთიერთკავშირის შეფასება. კერამიკის ტიპოლოგია, სამხედრო აღჭურვილობის გავრცელება, მეტალურგიული ტექნოლოგიების ცვლილება და ნგრევის ჰორიზონტები საშუალებას იძლევა განისაზღვროს მოსახლეობის გადაადგილების მასშტაბები და კულტურული კონტაქტების ინტენსივობა. ამრიგად, წინამდებარე კვლევა მიზნად ისახავს „ზღვის ხალხების“ ფენომენის კომპლექსურ გააზრებას როგორც მრავალფაქტორული ისტორიული პროცესისა. ნაშრომის ამოცანაა გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისის, მიგრაციული მოძრაობებისა და სამხრეთ კავკასიის ეთნო-პოლიტიკური ტრანსფორმაციების ერთმანეთთან დაკავშირება, რაც საშუალებას მოგვცემს უკეთ გავიგოთ ძველი სამყაროს ერთ-ერთი ყველაზე მასშტაბური გარდამავალი ეპოქის ისტორიული დინამიკა.

მეთოდები

კვლევა ეფუძნება ინტერდისციპლინურ მეთოდოლოგიურ მიდგომას, რომელიც აერთიანებს ისტორიულ, ტექსტოლოგიურ, არქეოლოგიურ და შედარებით-ისტორიულ კვლევის მეთოდებს. „ზღვის ხალხების“ შემოსევებისა და მცირე აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე მიგრაციული პროცესების შესწავლა საჭიროებს მრავალმხრივ ანალიზს, რადგან საკითხი დაკავშირებულია არა მხოლოდ სამხედრო ისტორიასთან, არამედ პოლიტიკური,

სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული ტრანსფორმაციების კომპლექსურ პროცესებთან. შესაბამისად, კვლევისას გამოყენებული იქნა სხვადასხვა ტიპის წყაროებისა და კვლევითი მიდგომების სინთეზი.

კვლევის ერთ-ერთ ძირითად მეთოდს წარმოადგენს ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი. აღნიშნული მიდგომა საშუალებას იძლევა ერთმანეთთან შედარდეს მცირე აზიის, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და სამხრეთ კავკასიის რეგიონებში მიმდინარე პროცესები და გამოიკვეთოს მათი საერთო და განსხვავებული ნიშნები. ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის საფუძველზე განხილულია გვიანბრინჯაოს ხანის კოლათის გავლენა როგორც ხეთების იმპერიაზე, ასევე სამხრეთ კავკასიის ადრერკინის ხანის საზოგადოებებზე. აღნიშნული მეთოდი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მიგრაციული პროცესებისა და პოლიტიკური ტრანსფორმაციების ურთიერთკავშირის დასადგენად.

კვლევაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ტექსტოლოგიურ და წყაროთმცოდნეობით ანალიზს. ნაშრომში გამოყენებულია ეგვიპტური, ხეთური და ასურული წერილობითი წყაროები, რომელთა კრიტიკული შესწავლა საშუალებას იძლევა აღდგეს ძვ.წ. XIII-XI საუკუნეების სამხედრო-პოლიტიკური მოვლენების ისტორიული კონტექსტი. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მერნეპტახისა და რამზეს III-ის მედინეთ-ჰაბუს წარწერებს, უგარითის არქივების ტექსტებს, ხეთურ ადმინისტრაციულ დოკუმენტებსა და ასურულ ანალებს. წყაროთა ანალიზისას გათვალისწინებულია მათი პოლიტიკური და იდეოლოგიური ხასიათი, რადგან სამეფო წარწერები ხშირად პროპაგანდისტულ ფუნქციას ასრულებდა და ფარაონის ან მეფის ძალაუფლების წარმოჩენას ემსახურებოდა. სწორედ ამიტომ ტექსტები გაანალიზებულია არა მხოლოდ ფაქტობრივი ინფორმაციის, არამედ მათი პოლიტიკური კონტექსტის გათვალისწინებით.

კვლევის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მეთოდს წარმოადგენს არქეოლოგიური ანალიზი. ნაშრომში განხილულია გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის არქეოლოგიური მასალა როგორც მცირე აზიიდან, ისე სამხრეთ კავკასიიდან. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ნგრევის ჰორიზონტებს, გამაგრებულ დასახლებებს, სამხედრო არქიტექტურას, საკულტო კომპლექსებსა და მეტალურგიულ მასალას. არქეოლოგიური მონაცემების შედარებითი შესწავლა საშუალებას იძლევა განისაზღვროს მოსახლეობის გადაადგილების, კულტურული კონტაქტებისა და პოლიტიკური ტრანსფორმაციების მასშტაბები. ამ კონტექსტში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ნაზარლების, დიდნაურისა და სამრეკლოს ტიპის ძეგლებს, რომლებიც სამხრეთ კავკასიის ადრერკინის ხანის სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციის მნიშვნელოვან მაგალითებს წარმოადგენს.

ნაშრომში გამოყენებულია ქრონოლოგიური ანალიზის მეთოდიც. გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისის პროცესები განხილულია დროითი განვითარების პრინციპის მიხედვით, რაც საშუალებას იძლევა გამოიკვეთოს სხვადასხვა რეგიონში მიმდინარე მოვლენების სინქრონულობა და ურთიერთკავშირი. ქრონოლოგიური მეთოდის გამოყენებით გაანალიზებულია მიკენური სასახლეების ნგრევა, ხეთების იმპერიის დაშლა, ლევანტის სანაპირო ქალაქების განადგურება და სამხრეთ კავკასიაში ადრერკინის ხანის სამხედრო-ტერიტორიული სისტემების ფორმირება. აღნიშნული მიდგომა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია გვიანბრინჯაოს ხანის კოლათის როგორც მრავალფაზიანი ისტორიული პროცესის გააზრებისათვის.

კვლევისას გამოყენებულია აგრეთვე კულტურულ-ისტორიული მეთოდი, რომლის საშუალებითაც გაანალიზებულია სხვადასხვა კულტურულ სივრცეებს შორის არსებული კავშირები. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ანატოლიურ, ეგეოსურ და

სამხრეთკავკასიურ კულტურულ გავლენებს, რომლებიც ვლინდება სამხედრო ტექნოლოგიაში, კერამიკაში, მეტალურგიასა და საკულტო პრაქტიკებში. აღნიშნული მეთოდი საშუალებას იძლევა განისაზღვროს მიგრაციული პროცესების გავლენა კულტურულ სინთეზსა და რეგიონული იდენტობების ფორმირებაზე.

კვლევის მნიშვნელოვანი კომპონენტია ინტერდისციპლინური მიდგომა. ნაშრომში გამოყენებულია არქეოლოგიის, ისტორიის, ტექსტოლოგიისა და პალეოკლიმატოლოგიის მონაცემები. კლიმატური ცვლილებებისა და გვალვების შესახებ თანამედროვე სამეცნიერო კვლევების გამოყენება შესაძლებელს ხდის გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისის ეკოლოგიური ფაქტორების გათვალისწინებას. აღნიშნული მიდგომა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსი განიხილება არა როგორც ერთიანი მოვლენა, არამედ როგორც მრავალფაქტორული კრიზისი.

კვლევის პროცესში გამოყენებულია აგრეთვე ანალიტიკურ-სინთეზური მეთოდი. სხვადასხვა ტიპის წყაროებისა და სამეცნიერო კვლევების ურთიერთშედარების საფუძველზე განხორციელდა არსებული მონაცემების სისტემატიზაცია და ერთიან ისტორიულ კონტექსტში გააზრება. აღნიშნული მეთოდის გამოყენებით შესაძლებელი გახდა მცირე აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე პროცესების ურთიერთდაკავშირება და მათი განხილვა ფართო ევრაზიული ტრანსფორმაციების ნაწილად.

ამრიგად, კვლევის მეთოდოლოგიური საფუძველი ეფუძნება სხვადასხვა სამეცნიერო მიდგომის სინთეზს, რაც საშუალებას იძლევა „ზღვის ხალხების“ ეპოქა განხილულ იქნეს როგორც კომპლექსური ისტორიული პროცესი. გამოყენებული მეთოდები უზრუნველყოფს წერილობითი წყაროების, არქეოლოგიური მასალისა და თანამედროვე ისტორიოგრაფიული ინტერპრეტაციების ინტეგრირებულ ანალიზს, რაც მნიშვნელოვან საფუძველს ქმნის მცირე აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსისა და მიგრაციული პროცესების ისტორიული დინამიკის კვლევისათვის.

დისკუსია და შედეგები

ქრონოლოგიური და გეოგრაფიული ჩარჩო:

კვლევის ქრონოლოგიური ჩარჩო მოიცავს ძვ.წ. XIII საუკუნის დასასრულიდან ძვ.წ. XI საუკუნემდე პერიოდს — ეპოქას, რომელიც მსოფლიო ისტორიოგრაფიაში ცნობილია როგორც გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსისა და ადრერკინის ხანის ფორმირების გარდამავალი ეტაპი. სწორედ ამ პერიოდში მოხდა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და მცირე აზიის პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული სისტემების ძირეული ტრანსფორმაცია, რასაც თან ახლდა მასობრივი მიგრაციები, სამხედრო კონფლიქტები, ძველი სახელმწიფოების დაშლა და ახალი ეთნო-პოლიტიკური ერთეულების ჩამოყალიბება.

ქრონოლოგიური თვალსაზრისით კრიზისის საწყის ფაზად ჩვეულებრივ მიიჩნევა ძვ.წ. XIII საუკუნის ბოლო ათწლეულები. ამ პერიოდის პირველი მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო მერნეპტახის მმართველობის მე-5 წელს (დაახლ. ძვ.წ. 1208 წ.) ეგვიპტის დასავლეთ საზღვრებთან მომხდარი სამხედრო დაპირისპირება, რომელშიც ლიბიურ ტომებთან ერთად მონაწილეობდნენ ე.წ. „ზღვის ხალხების“ ცალკეული ჯგუფები. მერნეპტახის კარნაკის წარწერები ერთ-ერთ ყველაზე ადრეულ ცნობას წარმოადგენს ამ ეთნიკურ გაერთიანებებზე (Bryce, 2005, pp. 331–334).

მომდევნო ეტაპზე, ძვ.წ. XIII საუკუნის ბოლოსა და XII საუკუნის დასაწყისში, კრიზისი უფრო ფართომასშტაბიან ხასიათს იღებს. სწორედ ამ დროს იწყება მიკენური სასახლეების განადგურება საბერძნეთში, ხეთების სახელმწიფოს დასუსტება ანატოლიაში და ლევანტის

სანაპირო ქალაქების დესტაბილიზაცია. ამ პროცესების კულმინაციად მიიჩნევა რამზეს III-ის მმართველობის მე-8 წელი (დაახლ. ძვ.წ. 1177 წ.), როდესაც ეგვიპტის წინააღმდეგ განხორციელდა ფართომასშტაბიანი საზღვაო და სახმელეთო შეტევა. მედინეთ-ჰაბუს წარწერების მიხედვით, „ქვეყნები ერთბაშად მოიშალნენ და ვერც ერთმა მათგანმა ვერ გაუძლო მათ ხელებს“ (Safrosov, 2020, გვ. 1234–1235). თუმცა თანამედროვე კვლევები ხაზს უსვამს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსი ერთჯერადი კატასტროფა არ ყოფილა. პ. ფიშერი და ტ. ბიურგე აღნიშნავენ, რომ აღნიშნული პროცესები რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ვითარდებოდა და მოიცავდა მრავალ ურთიერთდაკავშირებულ ფაქტორს — კლიმატურ ცვლილებებს, მიგრაციებს, ეკონომიკურ კრიზისს, შიდა პოლიტიკურ დაპირისპირებებსა და სავაჭრო ქსელების მოშლას (Fischer & Bürgel, 2017, pp. 11–14). შესაბამისად, კვლევის ქრონოლოგიური ჩარჩო მიზანმიმართულად მოიცავს არა მხოლოდ ძვ.წ. XII საუკუნის კრიტიკულ ფაზას, არამედ ძვ.წ. XI საუკუნის დასაწყისსაც, როდესაც უკვე ფორმირდებოდა ახალი ადრერკინის ხანის პოლიტიკური რეალობა.

გეოგრაფიულად კვლევა მოიცავს ფართო სივრცეს, რომელიც ეგეოსის აუზიდან სამხრეთ კავკასიამდე ვრცელდება. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ეგეოსურ სამყაროს, რადგან თანამედროვე ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი ნაწილი „ზღვის ხალხების“ მოძრაობას სწორედ მიკენური სამყაროს კრიზისთან აკავშირებს. საბერძნეთის სამხრეთში მდებარე სასახლური ცენტრების — მიკენეს, ტირინთის, პილოსისა და თებეს — განადგურება მიანიშნებს, რომ ეგეოსური სამყარო თავად გახდა ფართომასშტაბიანი პოლიტიკური და სოციალური დესტაბილიზაციის არეალი. ზოგიერთი მკვლევარი დენიენსა (Denyen) და აკაიავაშას (Aqajawaša) მიკენურ სამყაროს უკავშირებს (Jung, 2017, pp. 24–27).

კვლევის მეორე უმნიშვნელოვანესი რეგიონია მცირე აზია — განსაკუთრებით დასავლეთი და ცენტრალური ანატოლია. სწორედ აქ მოხდა ხეთების იმპერიის კოლაფსი, რომელიც გვიანბრინჯაოს ხანის ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. დასავლეთ ანატოლიის სანაპიროები, ლუკკას (ლიკიის), არცავას და ქიცუვატანას რეგიონები ხშირად განიხილება როგორც „ზღვის ხალხების“ ცალკეული ჯგუფების შესაძლო საწყისი არეალი. ამავე დროს, ანატოლია წარმოადგენდა იმ მთავარ ტრანზიტულ სივრცეს, რომლის გავლითაც მიგრაციული ნაკადები სამხრეთისკენ — ლევანტისა და ეგვიპტის მიმართულებით — გადაადგილდებოდნენ.

განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ლევანტს — სირია-პალესტინის რეგიონს, სადაც გვიანბრინჯაოს ხანის ბოლოს განადგურდა მრავალი მნიშვნელოვანი ქალაქი, მათ შორის უგარიტი. უგარიტის არქივებიდან აღმოჩენილი წერილები მიუთითებს, რომ ქალაქის ხელისუფლება უკვე ძვ.წ. XIII საუკუნის მიწურულს საუბრობდა სანაპიროებზე მომდგარი მტრის საფრთხეზე. ამ რეგიონში მოგვიანებით დამკვიდრდნენ ფილისტიმელები (Peleset), რომლებმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინეს ადრერკინის ხანის ლევანტის პოლიტიკურ და კულტურულ განვითარებაზე.

კვლევის გეოგრაფიულ ჩარჩოში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ეგვიპტესაც, რადგან სწორედ ეგვიპტური წყაროები გვაწვდიან ძირითად ცნობებს „ზღვის ხალხების“ შესახებ. მერნეპტახისა და რამზეს III-ის წარწერები არა მხოლოდ სამხედრო მოვლენებს აღწერს, არამედ გვაძლევს ინფორმაციას მიგრაციული პროცესების მასშტაბისა და ეთნიკური მრავალფეროვნების შესახებ. მედინეთ-ჰაბუს რელიეფები დღემდე რჩება ამ ეპოქის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს იკონოგრაფიულ წყაროდ.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სამხრეთ კავკასიის ჩართვა ამ ფართო ისტორიულ პროცესებში. მიუხედავად იმისა, რომ სამხრეთ კავკასია უშუალოდ არ მოიხსენიება ეგვიპტურ

წყაროებში, თანამედროვე არქეოლოგიური და ისტორიული კვლევები მიუთითებს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა რეგიონზე. აღმოსავლეთ ანატოლიიდან და ზემო მესოპოტამიიდან მომდინარე მიგრაციულმა ტალღებმა შესაძლოა ხელი შეუწყოს სამხრეთ კავკასიაში ახალი ეთნო-პოლიტიკური ერთეულების ფორმირებას.

ამ კონტექსტში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ადრერკინის ხანის ძეგლები — დიდნაური, ნაზარლები, სამრეკლო და სხვა. ნაზარლების კომპლექსის შესახებ პ. ბუხრაშვილი აღნიშნავს, რომ ძეგლი გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის (ძვ.წ. XII–X სს.) საზოგადოების მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენდა (ბუხრაშვილი, 2021). ავტორის მიხედვით, მსგავსი დასახლებები შესაძლოა წარმოადგენდნენ ეკონომიკურად და კულტურულად დაკავშირებულ რეგიონულ ერთეულებს, რომლებიც საერთო საკულტო ცენტრებზე იყვნენ კონცენტრირებულნი (ბუხრაშვილი, 2021).

სამხრეთ კავკასიის მნიშვნელობას ხაზს უსვამს ადამ სმითიც, რომელიც აღნიშნავს, რომ ძვ.წ. II–I ათასწლეულების მიჯნაზე სამხრეთ კავკასია წარმოადგენდა სივრცეს, სადაც ადგილობრივი ტრადიციები და ფართო რეგიონული ტრანსფორმაციები ერთმანეთს ერწყმოდა (Smith, 2006, pp. 229–233). სწორედ ამ მიზეზით სამხრეთ კავკასია უნდა განიხილებოდეს არა როგორც იზოლირებული პერიფერია, არამედ როგორც ფართო ევრაზიული მიგრაციული და პოლიტიკური პროცესების აქტიური მონაწილე რეგიონი.

ამრიგად, კვლევის ქრონოლოგიური და გეოგრაფიული ჩარჩოები საშუალებას იძლევა „ზღვის ხალხების“ ფენომენი განხილულ იქნეს როგორც მრავალრეგიონული და ხანგრძლივი ისტორიული პროცესი, რომელმაც საფუძვლიანად შეცვალა ძველი აღმოსავლეთისა და სამხრეთ კავკასიის ისტორიული განვითარება.

„ზღვის ხალხების“ პრობლემა ისტორიოგრაფიაში: კვლევის ისტორია და ძირითადი თეორიები

„ზღვის ხალხების“ საკითხი XIX საუკუნიდან მოყოლებული ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის ერთ-ერთ ყველაზე დისკუსიურ პრობლემად რჩება. მათი ეთნიკური წარმომავლობა, მიგრაციის მიმართულებები, სამხედრო ორგანიზაცია და გვიანბრინჯაოს ხანის კოლფსში მათი როლი დღემდე განსხვავებულ ინტერპრეტაციებს იწვევს. ისტორიოგრაფიული კვლევის განვითარება ნათლად აჩვენებს, რომ „ზღვის ხალხების“ ფენომენის აღქმა სხვადასხვა ეპოქაში მნიშვნელოვნად იცვლებოდა და ხშირად დამოკიდებული იყო როგორც ახალი არქეოლოგიური მასალის აღმოჩენაზე, ისე ისტორიული კვლევის მეთოდოლოგიურ ცვლილებებზე.

„ზღვის ხალხების“ კვლევის საფუძველი XIX საუკუნეში ეგვიპტური წარწერების გაშიფვრას უკავშირდება. ჟან-ფრანსუა შამპოლიონის მიერ იეროგლიფების გაშიფვრის შემდეგ შესაძლებელი გახდა მერნეპტახისა და რამზეს III-ის წარწერების წაკითხვა, რომლებშიც პირველად გამოჩნდა უცხო ეთნიკური ჯგუფების სახელები — შერდენი, შეკელეში, პელესეტი, დენიენი და სხვ. თავდაპირველად ევროპელი მკვლევრები მათ განიხილავდნენ როგორც „ბარბაროს დამპყრობლებს“, რომლებმაც გაანადგურეს აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის ცივილიზაციები. ამ ადრეულ კვლევებში განსაკუთრებული გავლენა იქონია ეგვიპტური ტექსტების სამხედრო-პროპაგანდისტულმა ხასიათმა, რომელიც „ზღვის ხალხებს“ წარმოაჩენდა როგორც ქაოსისა და განადგურების მომტან ძალას.

XX საუკუნის პირველ ნახევარში „ზღვის ხალხების“ წარმოშობის შესახებ ჩამოყალიბდა რამდენიმე ძირითადი თეორია. ფართოდ გავრცელებული იყო ე.წ. „ეგეოსური თეორია“, რომლის მიხედვითაც „ზღვის ხალხები“ მიკენური სამყაროს მოსახლეობის ნაწილი იყო.

აღნიშნული მიდგომა ემყარებოდა როგორც არქეოლოგიურ მასალას, ისე ეგვიპტურ ტექსტებში დაფიქსირებული ზოგიერთი ეთნონიმის ფონეტიკურ მსგავსებას ეგეოსურ ტოპონიმებთან. მაგალითად, Denyen ხშირად უკავშირდებოდა Danaoi-ს — ჰომეროსისეული ბერძნების ერთ-ერთ სახელწოდებას, ხოლო ეკვეში (Eqwesh) მიჩნეული იყო აქაველებთან (Achaeans) დაკავშირებულ ეთნიკურ ჯგუფად (Bryce, 2005, pp. 337–340).

მოგვიანებით, XX საუკუნის შუა პერიოდში, გაჩნდა ანატოლიური თეორიებიც, რომელთა მიხედვით „ზღვის ხალხების“ მნიშვნელოვანი ნაწილი მცირე აზიის დასავლეთ რეგიონებიდან მოდიოდა. განსაკუთრებით ხშირად იხსენიებოდა ლუკკას (ლიკიის) რეგიონი, რადგან ეგვიპტურ ტექსტებში Lukka-ს მოსახლეობა პირდაპირაა მოხსენიებული როგორც საზღვაო სამხედრო ძალა. ტ. ბრაისი აღნიშნავს, რომ დასავლეთ ანატოლია გვიანბრინჯაოს ხანის ბოლოს ძლიერი პოლიტიკური დესტაბილიზაციის ზონად გადაიქცა, რაც ხელს უწყობდა სამხედრო-მიგრაციული ჯგუფების ფორმირებას (Bryce, 2005, pp. 325–331).

XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ისტორიოგრაფიაში თანდათან გაძლიერდა შეხედულება, რომლის მიხედვითაც „ზღვის ხალხები“ ერთიან ეთნიკურ ჯგუფს არ წარმოადგენდნენ. ამ მიდგომის თანახმად, საქმე გვაქვს მრავალეთნიკურ და მრავალრეგიონულ კონგლომერატთან, რომელშიც გაერთიანებული იყვნენ მიგრანტები, სამხედრო დაქირავებულები, მეკობრეები და დევნილი მოსახლეობის ჯგუფები. თანამედროვე მკვლევრები განსაკუთრებით ხაზს უსვამენ იმას, რომ ეგვიპტური წყაროები თავადაც ერთმანეთისგან განასხვავებენ სხვადასხვა ჯგუფს, რაც მიუთითებს მათი ეთნიკური და პოლიტიკური მრავალფეროვნების არსებობაზე. რ.იუნგი აღნიშნავს, რომ დღემდე მხოლოდ რამდენიმე ეთნონიმის იდენტიფიკაცია შეიძლება ჩაითვალოს შედარებით სარწმუნოდ. მაგალითად, Lukka თითქმის ერთხმად უკავშირდება ლიკიას, ხოლო Sherden ზოგჯერ სარდინიასთანაა დაკავშირებული. თუმცა სხვა სახელების — განსაკუთრებით Denyen-ის, Weshesh-ისა და Tjekker-ის — იდენტიფიკაცია კვლავ პრობლემურია (Jung, 2017, pp. 23–28).

თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ე.წ. „სისტემური კოლაფსის თეორიას“. ამ მიდგომის თანახმად, „ზღვის ხალხების“ მოძრაობა უნდა განიხილებოდეს როგორც უფრო ფართო კრიზისის ნაწილი და არა მისი ერთადერთი მიზეზი. ერიკ კლაინი ხაზს უსვამს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსი გამოწვეული იყო ერთმანეთთან დაკავშირებული მრავალი ფაქტორით — კლიმატური ცვლილებებით, მიწისძვრებით, შიმშილობით, შიდა აჯანყებებით, ეკონომიკური ქსელების მოშლითა და მიგრაციული პროცესებით (Cline, 2014, pp. 117–149).

კლიმატური თეორიები განსაკუთრებით გააქტიურდა XXI საუკუნეში, როდესაც პალეოკლიმატურმა კვლევებმა დაადასტურა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის რეგიონში ხანგრძლივი გვალვების არსებობა ძვ.წ. XIII–XII საუკუნეებში. კანიევსკი და ვ. კამპო აღნიშნავენ, რომ კლიმატურმა კრიზისმა მნიშვნელოვნად შეამცირა სასოფლო-სამეურნეო რესურსები, რამაც გამოიწვია შიმშილობა და მოსახლეობის გადაადგილება (Kaniewski & Van Campo, 2017, pp. 32–35). ამ კონტექსტში „ზღვის ხალხები“ განიხილებიან როგორც მიგრაციული და სოციალური დესტაბილიზაციის ერთ-ერთი გამოვლინება.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს არქეოლოგიური კვლევების შედეგებს. XX საუკუნის ბოლოსა და XXI საუკუნის დასაწყისში აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის რეგიონში ჩატარებულმა გათხრებმა აჩვენა, რომ კრიზისი არ მიმდინარეობდა ერთდროულად და ერთნაირად ყველა რეგიონში. მაგალითად, ზოგიერთი ცენტრი განადგურდა სამხედრო თავდასხმის შედეგად, ხოლო სხვები თანდათანობით დაიცალა ეკონომიკური კრიზისისა და სოციალური დეზინტეგრაციის გამო. პიტერ ფიშერი აღნიშნავს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის

დასასრულს რეგიონში არსებობდა „კრიზისის ქსელი“, სადაც ერთი რეგიონის პრობლემები სწრაფად აისახებოდა მეზობელ პოლიტიკურ სისტემებზე (Fischer & Bürge, 2017, pp. 14–18).

სამხრეთ კავკასიის ისტორიოგრაფიაში „ზღვის ხალხების“ პრობლემა შედარებით გვიან გახდა აქტუალური. საბჭოთა პერიოდის კვლევები ძირითადად ყურადღებას ამახვილებდა ადგილობრივი კულტურული განვითარების უწყვეტობაზე და ნაკლებად განიხილავდა ფართო მიგრაციულ პროცესებს. თუმცა თანამედროვე კვლევები სულ უფრო მეტად უსვამს ხაზს სამხრეთ კავკასიის ჩართულობას აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის კრიზისულ პროცესებში. ადამ სმიტი აღნიშნავს, რომ ძვ.წ. II–I ათასწლეულების მიჯნაზე სამხრეთ კავკასია არ ყოფილა იზოლირებული სივრცე; პირიქით, იგი აქტიურად მონაწილეობდა რეგიონულ პოლიტიკურ და კულტურულ ტრანსფორმაციებში (Smith, 2006, pp. 229–233). ამავე კონტექსტში პ. ბუხრაშვილი ნაზარლების, დიდნაურისა და სხვა ადრეკინის ხანის ძეგლებს განიხილავს როგორც საკულტო ცენტრებს, რომლებიც შესაძლოა სწორედ გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისისა და მიგრაციული პროცესების ფონზე ჩამოყალიბდნენ (ბუხრაშვილი, 2021, გვ. 68–69).

ამრიგად, თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში „ზღვის ხალხების“ პრობლემა განიხილება არა როგორც ერთი ხალხის სამხედრო ექსპანსია, არამედ როგორც მრავალფაქტორული და მრავალრეგიონული პროცესი, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა გვიანბრინჯაოს ხანის მსოფლიო სისტემის ტრანსფორმაციაში. კვლევის თანამედროვე ეტაპზე განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ინტერდისციპლინურ მიდგომებს — არქეოლოგიის, პალეოკლიმატოლოგიის, ტექსტოლოგიისა და ეთნოისტორიის ერთობლივ გამოყენებას, რაც საშუალებას იძლევა უფრო სრულად იქნეს გააზრებული ამ ეპოქის პრობლემატური საკითხები.

წერილობითი წყაროები „ზღვის ხალხების“ შესახებ: ეგვიპტური, ხეთური და ასურული მონაცემები

„ზღვის ხალხების“ ფენომენის შესწავლისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება წერილობით წყაროებს, რადგან სწორედ ისინი გვაწვდიან უშუალო ცნობებს ძვ.წ. XIII–XII საუკუნეების სამხედრო-მიგრაციული პროცესების შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ეს წყაროები ფრაგმენტული და ხშირად ტენდენციურია, მათი ანალიზი საშუალებას იძლევა აღდგეს გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისის ზოგადი სურათი. ძირითადი წერილობითი მასალა წარმოდგენილია ეგვიპტური, ხეთური და ასურული წყაროებით, რომელთაგან თითოეული განსხვავებული პოლიტიკური და იდეოლოგიური კონტექსტის მატარებელია.

ეგვიპტური წყაროები. „ზღვის ხალხების“ შესახებ ყველაზე მნიშვნელოვანი ცნობები ეგვიპტური სამეფო წარწერებიდან მომდინარეობს. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მერნეპტახისა და რამზეს III-ის ტექსტები, რომლებიც აღწერს ეგვიპტის წინააღმდეგ განხორციელებულ სამხედრო კამპანიებს.

ყველაზე ადრეული ცნობა დაკავშირებულია ფარაონ მერნეპტახის მმართველობის მე-5 წელს (დაახლ. ძვ.წ. 1208 წ.). კარნაკის წარწერაში აღწერილია ლიბიელთა და მათ მოკავშირეთა შემოსევა ეგვიპტის დასავლეთ საზღვრებზე. ტექსტში პირველად ჩნდება ისეთი ეთნონიმები, როგორებიცაა შერდენი, შეკელემ, ეკვეში, ლუკა და ტერეში (Sherden, Shekelesh, Ekwesh, Lukka, Teresh). წარწერის მიხედვით, აღნიშნული ჯგუფები ლიბიელებთან ერთად მონაწილეობდნენ ეგვიპტის წინააღმდეგ ბრძოლაში (Bryce, 2005, pp. 331–333). მერნეპტახის ტექსტები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმით, რომ ისინი „ზღვის ხალხებს“ ჯერ კიდევ დაქირავებულ ან მოკავშირე სამხედრო ჯგუფებად წარმოაჩენენ და არა დამოუკიდებელ

მიგრაციულ ტალღად. ამ ეტაპზე ისინი უფრო მეტად სამხედრო კონფედერაციების ნაწილად გვევლინებიან, ვიდრე მასობრივი მიგრაციის მონაწილეებად.

ყველაზე ვრცელი და დეტალური ცნობები დაცულია რამზეს III-ის მედინეთ-ჰაბუს კომპლექსის წარწერებსა და რელიეფებზე. აღნიშნული ტექსტები აღწერს ძვ.წ. XII საუკუნის დასაწყისში ეგვიპტის წინააღმდეგ განხორციელებულ ფართომასშტაბიან შემოსევას. წარწერის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ფრაზა ასე ჟღერს: „ქვეყნები ერთბაშად მოიშალნენ თავიანთ მიწებზე; ვერც ერთმა მათგანმა ვერ გაუძლო მათ ხელებს“ (რამზეს III წარწერა). ამავე ტექსტში ჩამოთვლილია სხვადასხვა ჯგუფები — Peleset, Tjeker, Shekelesh, Denyen და Weshesh — რომლებიც ეგვიპტის წინააღმდეგ გაერთიანებულ ძალებად არიან წარმოდგენილნი (Safronov, 2020, pp. 1234–1235).

მედინეთ-ჰაბუს რელიეფები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს იკონოგრაფიული თვალსაზრისითაც. აქ წარმოდგენილია როგორც საზღვაო ბრძოლები, ისე სახმელეთო გადაადგილებები ქალებით, ბავშვებითა და ურიკებით, რაც მიგვიტოვებს, რომ საქმე მხოლოდ სამხედრო ექსპედიციასთან არ გვექონდა. თანამედროვე მკვლევართა დიდი ნაწილი ამ გამოსახულებებს ფართომასშტაბიანი მიგრაციული პროცესების ამსახველ მასალად მიიჩნევს.

ეგვიპტური წყაროების გამოყენებისას აუცილებელია მათი იდეოლოგიური ხასიათის გათვალისწინება. სამეფო წარწერები ძირითადად პროპაგანდისტულ ფუნქციას ასრულებდნენ და ფარაონის გამარჯვებისა და ღვთაებრივი ძალაუფლების დემონსტრირებას ემსახურებოდნენ. შესაბამისად, მტრის რაოდენობა და საფრთხის მასშტაბი შესაძლოა გადაჭარბებულად იყოს წარმოდგენილი. მიუხედავად ამისა, თანამედროვე ისტორიოგრაფია თანხმდება, რომ მედინეთ-ჰაბუს ტექსტები რეალური ისტორიული კრიზისის ამსახველ მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს.

„ზღვის ხალხების“ საზღვაო ბრძოლა ეგვიპტესთან (მედინეთ-ჰაბუს რელიეფები)

რელიეფი ასახავს ეგვიპტელთა და „ზღვის ხალხების“ საზღვაო ბრძოლას ნილოსის დელტაში (დაახლ. ძვ.წ. 1177–1175 წწ.). (წყაროები: Redford, D. B. (2017). *The Medinet Habu Records of the Foreign Wars of Ramesses III*. Brill; Eric H. Cline. (2021). *1177 B.C.: The Year Civilization Collapsed*. Princeton University Press)

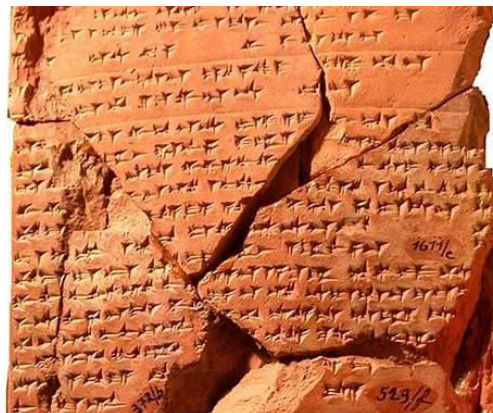
ხეთური წყაროები. „ზღვის ხალხების“ ფენომენის შესწავლისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ხეთურ დიპლომატიურ და ადმინისტრაციულ ტექსტებს. მიუხედავად იმისა, რომ თავად ტერმინი „ზღვის ხალხები“ ხეთურ წყაროებში არ გვხვდება, ეს ტექსტები ნათლად ასახავს იმ კრიზისულ მდგომარეობას, რომელშიც გვიანბრინჯაოს ხანის ბოლოს აღმოჩნდა ხეთების სახელმწიფო.

ხეთური არქივებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია უგარითის მიმოწერა. ერთ-ერთ წერილში უგარითის მეფე დახმარებას ითხოვს, რადგან „მტრის ხომალდები“ უკვე სანაპიროებზე გამოჩნდნენ. სხვა ტექსტებში საუბარია ქალაქების განადგურებასა და სამხედრო ძალების უკმარისობაზე. ამ წერილებიდან ნათლად ჩანს, რომ ხეთური პოლიტიკური სისტემა კრიზისის უკანასკნელ ეტაპზე ვეღარ აკონტროლებდა სანაპირო რეგიონებს. ტ. ბრაისი აღნიშნავს, რომ ხეთური იმპერიის დაშლა ერთჯერადი სამხედრო კატასტროფის შედეგი არ ყოფილა; იგი წარმოადგენდა ხანგრძლივი პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისის კულმინაციას, რომელშიც გარე თავდასხმები მხოლოდ ერთ-ერთ ფაქტორს წარმოადგენდა (Bryce, 2005, pp. 345–350).

ხეთური ტექსტები ასევე მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის დასავლეთ ანატოლიის მდგომარეობის შესახებ. Lukka-ს, არცავესა და სხვა სანაპირო რეგიონების მოსახლეობა ხშირადაა მოხსენიებული როგორც დაუმორჩილებელი ან მეკობრული საქმიანობით დაკავებული ჯგუფები. ზოგიერთი მკვლევარი სწორედ ამ რეგიონებში ხედავს „ზღვის ხალხების“ ცალკეული ჯგუფების ფორმირების ერთ-ერთ მთავარ არეალს.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ხეთურ ტექსტებში აღწერილ შიმშილობასა და სასურსათო პრობლემებსაც. რამდენიმე ტექსტი მოწმობს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის ბოლოს ცენტრალური ანატოლია მძიმე ეკონომიკურ კრიზისს განიცდიდა. თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში ეს მონაცემები ხშირად უკავშირდება კლიმატურ ცვლილებებსა და გვალვებს, რომლებმაც მოსახლეობის გადაადგილებას შეუწყო ხელი.

ხეთური ლურსმული ტექსტი ბოლაზქოიდან

ხეთური ლურსმული ტექსტების ფრაგმენტები ბოლაზქოის (ძველი ხათუსას) სამეფო არქივიდან. ტექსტები შეიცავს ადმინისტრაციულ, დიპლომატიურ და სამხედრო ინფორმაციას გვიანბრინჯაოს ხანის შესახებ. (წყარო: Bryce, T. (2005). *The Kingdom of the Hittites* (2nd ed.). Oxford University Press.)

ხეთური დიპლომატიური და ადმინისტრაციული ტაბულა ბეჭდის ანაბეჭდით. მსგავსი ტექსტები აქტიურად გამოიყენებოდა საერთაშორისო ურთიერთობებსა და სამეფო ადმინისტრაციაში. (წყარო: Liverani, M. (2014). *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. Routledge)

ასურული წყაროები. ასურული წყაროები ძირითადად უკვე პოსტკოლავსურ პერიოდს ასახავს და განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ადრერკინის ხანის ეთნო-პოლიტიკური პროცესების შესასწავლად. ისინი გვაწვდიან ინფორმაციას იმ ახალი ეთნიკური და პოლიტიკური ერთეულების შესახებ, რომლებიც გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისის შემდეგ ჩამოყალიბდნენ.

ასურული ანალები განსაკუთრებით ხშირად მოიხსენიებენ მუშქებს, ქასქებსა და სხვა მოძრავ სამხედრო ჯგუფებს, რომლებიც ძვ.წ. XII–XI საუკუნეებში აქტიურად მოქმედებდნენ აღმოსავლეთ ანატოლიასა და ზემო მესოპოტამიაში. ტიგლათფილესერ I-ის წარწერები მუშქებს აღწერს როგორც მრავალრიცხოვან სამხედრო ძალას, რომელიც ზემო მესოპოტამიასა და მცირე აზიის აღმოსავლეთ ნაწილში გადაადგილდებოდა.

ზოგიერთი მკვლევარი მუშქების მოძრაობას უკავშირებს იმ ფართომასშტაბიან მიგრაციულ პროცესებს, რომლებიც „ზღვის ხალხების“ მოძრაობას მოჰყვა. ამავე კონტექსტში სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე ეთნო-პოლიტიკური ტრანსფორმაციებიც განიხილება როგორც გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისის შედეგი. ადამ სმიტი აღნიშნავს, რომ ძვ.წ. II–I ათასწლეულების მიჯნაზე სამხრეთ კავკასია აქტიურად იყო ჩართული ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკურ პროცესებში და რეგიონში მიმდინარე სოციალური ტრანსფორმაციები შეუძლებელია იზოლირებულად განვიხილოთ (Smith, 2006, pp. 229–233).

წყაროების შედარებითი ანალიზი. ეგვიპტური, ხეთური და ასურული წყაროების ერთობლივი ანალიზი გვაძლევს შესაძლებლობას „ზღვის ხალხების“ ფენომენი აღვიქვათ არა როგორც ცალკეული სამხედრო კამპანია, არამედ როგორც მრავალრეგიონული კრიზისული პროცესი. ეგვიპტური ტექსტები განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს სამხედრო საფრთხეზე და მიგრაციული ტალღების მასშტაბზე; ხეთური წყაროები ასახავს სახელმწიფოს შიდა კრიზისსა და სანაპირო რეგიონების კონტროლის დაკარგვას; ხოლო ასურული ტექსტები

გვიჩვენებს უკვე ახალ პოლიტიკურ რეალობას, რომელიც გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის შემდეგ ჩამოყალიბდა.

ამ წყაროების შედარებითი კვლევა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სამხრეთ კავკასიის ისტორიისათვისაც, რადგან სწორედ მათ საფუძველზე ხდება მცირე აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე მიგრაციული პროცესების ერთმანეთთან დაკავშირება. წერილობითი მონაცემები, არქეოლოგიურ მასალასთან ერთად, საშუალებას იძლევა უკეთ გავიაზროთ ის ფართომასშტაბიანი ისტორიული ტრანსფორმაციები, რომლებმაც საფუძველი დაუდო ადრერკინის ხანის ახალ პოლიტიკურ და კულტურულ სისტემას.

არქეოლოგიური მონაცემები გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის შესახებ

„ზღვის ხალხების“ პრობლემის კვლევისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება არქეოლოგიურ მონაცემებს, რადგან სწორედ მატერიალური კულტურის ანალიზი გვაძლევს შესაძლებლობას განვსაზღვროთ გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისის რეალური მასშტაბები. არქეოლოგიური მასალა ცხადყოფს, რომ ძვ.წ. XIII–XII საუკუნეების მიჯნაზე აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და მცირე აზიაში მოხდა ფართომასშტაბიანი ნგრევა, დასახლებათა დაცლა, ეკონომიკური სისტემების რღვევა და მოსახლეობის გადაადგილება. ამ მოვლენებს თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში ხშირად „ნგრევის ჰორიზონტებად“ (destruction horizons) მოიხსენიებენ.

მიკენური სამყაროს ნგრევა. გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის ერთ-ერთი პირველი ნიშნები ფიქსირდება მიკენურ საბერძნეთში. ძვ.წ. XIII საუკუნის ბოლოს განადგურდა მიკენური სასახლური სისტემის ძირითადი ცენტრები — მიკენე, ტირინთი, პილოსი და თებე. პილოსის არქივებში აღმოჩენილი B ხაზოვანი ტექსტები მოწმობს, რომ სასახლის ადმინისტრაცია უკვე ბოლო ეტაპზე ემზადებოდა სავარაუდო სამხედრო საფრთხისთვის. ერთ-ერთ ტექსტში მოხსენიებულია სანაპირო დაცვის მობილიზაცია, რაც მიანიშნებს მოსალოდნელ თავდასხმებზე. არქეოლოგიური მონაცემები აჩვენებს, რომ ამ ცენტრებში განადგურება ძირითადად ხანძრის შედეგად მოხდა. თუმცა ნგრევის ხასიათი ყველა რეგიონში ერთნაირი არ ყოფილა. ზოგიერთ შემთხვევაში შეინიშნება ძალადობრივი განადგურების ნიშნები, ხოლო სხვა ადგილებში — თანდათანობითი დაცლა და ეკონომიკური დეზინტეგრაცია. სწორედ ამიტომ თანამედროვე მკვლევრები მიკენური სამყაროს კოლაფსს მხოლოდ გარე შემოსევებით აღარ ხსნიან. რ. იუნგი აღნიშნავს, რომ მიკენური სამყაროს დაშლამ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა მთელ აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის რეგიონზე, რადგან სწორედ ეგეოსური ეკონომიკა იყო საერთაშორისო სავაჭრო ქსელების ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტი (Jung, 2017, pp. 26–28).

ანატოლია და ხეთების იმპერიის დაცემა. არქეოლოგიური თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ცენტრალური ანატოლიის კრიზისი და ხეთების დედაქალაქ ხათუსას განადგურება. ქალაქის გათხრები აჩვენებს, რომ ძვ.წ. XII საუკუნის დასაწყისში ადმინისტრაციული ცენტრი მიტოვებულ იქნა და შემდგომ ნაწილობრივ განადგურდა. ტ. ბრაისი ხაზს უსვამს, რომ ხათუსას დაცემა არ უნდა განვიხილოთ მხოლოდ ერთჯერადი სამხედრო თავდასხმის შედეგად. მისი აზრით, ხეთების სახელმწიფო კოლაფსამდე უკვე მძიმე ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კრიზისს განიცდიდა, რაც მნიშვნელოვნად ასუსტებდა ცენტრალურ ხელისუფლებას (Bryce, 2005, pp. 345–350).

დასავლეთ ანატოლიაში ასევე ფიქსირდება მრავალი სანაპირო ცენტრის განადგურება. განსაკუთრებით მძიმე ვითარება შეინიშნებოდა ლუკკას (ლიკიის) რეგიონში, რომელიც ხეთურ წყაროებში ხშირადაა აღწერილი როგორც პოლიტიკური არასტაბილურობის ზონა.

თანამედროვე მკვლევართა ნაწილი სწორედ ამ ტერიტორიას მიიჩნევს „ზღვის ხალხების“ ზოგიერთი ჯგუფის ფორმირების ერთ-ერთ მთავარ არეალად.

უგარიტი და ლევანტის კრიზისი. ლევანტის რეგიონში არქეოლოგიურად ყველაზე ნათლად დასტურდება უგარიტის განადგურება. ასევე ქალაქის არქივებში აღმოჩენილი ტექსტები გვიჩვენებს, რომ ქალაქის ხელისუფლება უკვე ბოლო ეტაპზე საუბრობდა სანაპიროებზე მომდგარი მტრის საფრთხეზე. უგარიტის ნგრევის ფენა მკვეთრად გამოყოფილია არქეოლოგიურ სტრატეგრაფიაში. ქალაქი განადგურდა ძლიერი ხანძრის შედეგად და აღარ აღდგენილა როგორც გვიანბრინჯაოს ხანის საერთაშორისო სავაჭრო ცენტრი. უგარიტის დაცემა მნიშვნელოვან დარტყმას წარმოადგენდა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის სავაჭრო ქსელისთვის, რადგან სწორედ ეს ქალაქი აკავშირებდა ანატოლიას, კვიპროსს, სირიასა და ეგვიპტეს. პ. ფიშერი აღნიშნავს, რომ ლევანტში ნგრევის ჰორიზონტები ერთმანეთთან სინქრონულად არ ვითარდებოდა, რაც მიუთითებს კრიზისის მრავალფაქტორულ ხასიათზე (Fischer & Bürge, 2017, pp. 14–18).

კვიპროსი და საზღვაო ვაჭრობის კრიზისი. კვიპროსი (ალასია) გვიანბრინჯაოს ხანაში აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მეტალურგიული და სავაჭრო ცენტრი იყო. სწორედ აქედან ხდებოდა სპილენძის ფართომასშტაბიანი ექსპორტი. ძვ.წ. XIII–XII საუკუნეების მიჯნაზე კვიპროსზე მრავალი სანაპირო ცენტრი განადგურდა ან მნიშვნელოვნად გადაკეთდა. არქეოლოგიური მასალა მიუთითებს მოსახლეობის გადაადგილებაზე და ახალი კულტურული ელემენტების გავრცელებაზე. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ადგილობრივი მიკნური (Local Mycenaean) III C:1b ტიპის კერამიკა, რომელიც ხშირად განიხილება ეგეოსური მიგრაციების ინდიკატორად. თანამედროვე კვლევები აჩვენებს, რომ კვიპროსი არა მხოლოდ კრიზისის მსხვერპლი, არამედ მიგრაციული პროცესების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი იყო, სადაც ერთმანეთს ხვდებოდნენ ეგეოსური, ანატოლიური და ლევანტური კულტურული ტრადიციები.

სამხრეთ კავკასია და ადრერკინის ხანის ტრანსფორმაციები. სამხრეთ კავკასიაში გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის შედეგები განსხვავებული ფორმით გამოვლინდა. მიუხედავად იმისა, რომ რეგიონში არ ფიქსირდება ისეთი მასშტაბური ურბანული ნგრევა, როგორც ლევანტსა და ანატოლიაში, არქეოლოგიური მასალა მიუთითებს მნიშვნელოვან სოციალურ და პოლიტიკურ ცვლილებებზე. ძვ.წ. XII–XI საუკუნეებში სამხრეთ კავკასიაში ჩნდება ახალი ტიპის გამაგრებული დასახლებები, სამხედრო-ადმინისტრაციული ცენტრები და საკულტო კომპლექსები. ამ კონტექსტში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს დიდნაურის, ნაზარლებისა და სამრეკლოს ძეგლებს.

არქეოლოგიური თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საკულტო ნაგებობების, გამაგრებული ტერასებისა და სამხედრო ელემენტების გაჩენა. ეს პროცესები მიანიშნებს, რომ სამხრეთ კავკასიაში ადრერკინის ხანის დასაწყისში მიმდინარეობდა ახალი პოლიტიკური ორგანიზაციის ფორმირება, რაც შესაძლოა დაკავშირებული ყოფილიყო მცირე აზიიდან მომდინარე მიგრაციულ და სამხედრო პროცესებთან. ადამ სმითი აღნიშნავს, რომ სამხრეთ კავკასიაში ძვ.წ. II–I ათასწლეულების მიჯნაზე შეინიშნება ადგილობრივი პოლიტიკური ტრადიციების გაძლიერება და ახალი სამხედრო-ტერიტორიული სისტემების ჩამოყალიბება (Smith, 2006, pp. 229–233).

ნგრევის ჰორიზონტების ისტორიული მნიშვნელობა. არქეოლოგიური მონაცემების საერთო ანალიზი ცხადყოფს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსი არ ყოფილა ერთჯერადი სამხედრო კატასტროფა. იგი წარმოადგენდა ხანგრძლივ და მრავალფაქტორულ პროცესს, რომელმაც მოიცვა თითქმის მთელი აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის სამყარო. ნგრევის

ჰორიზონტები ასახავს არა მხოლოდ ქალაქების განადგურებას, არამედ ძველი საერთაშორისო სისტემის დაშლას, სავაჭრო ქსელების მოშლას, მოსახლეობის გადაადგილებასა და ახალი პოლიტიკური რეალობის ფორმირებას. სწორედ ამ პროცესების ფონზე დაიწყო ადრერკინის ხანის სახელმწიფოებისა და ეთნო-პოლიტიკური ერთეულების ჩამოყალიბება როგორც მცირე აზიაში, ისე სამხრეთ კავკასიაში.

“ზღვის ხალხების“ მიგრაციული მარშრუტები და გადაადგილების ძირითადი მიმართულებები

გვიანბრინჯაოს ხანის ბოლოს აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში მიმდინარე მიგრაციული პროცესები თანამედროვე ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთ ყველაზე რთულ პრობლემას წარმოადგენს. „ზღვის ხალხების“ გადაადგილების მიმართულებების რეკონსტრუქცია ეფუძნება წერილობით წყაროებს, არქეოლოგიურ მასალას, კერამიკის გავრცელების ანალიზსა და სამხედრო-პოლიტიკური მოვლენების სინქრონიზაციას. მიუხედავად იმისა, რომ მიგრაციული მარშრუტების სრული აღდგენა შეუძლებელია, თანამედროვე კვლევები საშუალებას იძლევა გამოიკვეთოს რამდენიმე ძირითადი მიმართულება, რომლებმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა მცირე აზიისა და სამხრეთ კავკასიის ისტორიულ განვითარებაზე.

ეგეოსური სივრცე და მიგრაციის საწყისი ცენტრები. მკვლევართა მნიშვნელოვანი ნაწილი „ზღვის ხალხების“ მოძრაობის საწყის ეტაპს ეგეოსურ სამყაროში მიმდინარე კრიზისს უკავშირებს. ძვ.წ. XIII საუკუნის ბოლოს მიკენური სასახლეების განადგურებამ და საერთაშორისო სავაჭრო სისტემის რღვევამ მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის გადაადგილება გამოიწვია. რაინჰარდ იუნგი აღნიშნავს, რომ ეგეოსური სამყაროს დაშლა მხოლოდ სამხედრო შემოსევების შედეგი არ ყოფილა; კრიზისი მოიცავდა სოციალურ დესტაბილიზაციას, ეკონომიკური ქსელების მოშლასა და მოსახლეობის გადაადგილებას (Jung, 2017, pp. 26–28). სწორედ ამ ფონზე იწყება მიგრაციული ნაკადების გადაადგილება აღმოსავლეთისა და სამხრეთის მიმართულებით.

ეგეოსური წარმოშობის ჰიპოთეზას მხარს უჭერს ლოკალური მიკენური („Local Mycenaean“) III C:1b ტიპის კერამიკის გავრცელება კვიპროსსა და ლევანტში. აღნიშნული კერამიკული ტრადიცია ხშირად განიხილება როგორც მიკენური მოსახლეობის გადაადგილების ინდიკატორი. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი აღმოჩენებია ფილისტიმურ ქალაქებში — აშკელონში და ეკრონში, სადაც ადრერკინის ხანის ფენებში აშკარად შეინიშნება ეგეოსური კულტურული ელემენტები.

დასავლეთი ანატოლია. მიგრაციული პროცესების მეორე მნიშვნელოვანი არეალი დასავლეთ ანატოლია იყო. ხეთური და ეგვიპტური წყაროები ლუკას (ლიკიის) რეგიონს ხშირად აღწერს როგორც არასტაბილურ და სამხედრო დაპირისპირებების ზონას. ტ. ბრაისი აღნიშნავს, რომ დასავლეთ ანატოლია გვიანბრინჯაოს ხანის ბოლოს ფაქტობრივად პოლიტიკური ვაკუუმის მდგომარეობაში აღმოჩნდა, რამაც ხელი შეუწყო დამოუკიდებელი სამხედრო ჯგუფებისა და მიგრაციული გაერთიანებების ფორმირებას (Bryce, 2005, pp. 325–331).

სავარაუდოდ სწორედ დასავლეთ ანატოლიიდან იწყებდნენ გადაადგილებას ზოგიერთი საზღვაო ჯგუფები, რომლებიც მოგვიანებით ლევანტისა და ეგვიპტის მიმართულებით გადაადგილდნენ. ლიკიის მოსახლეობა ეგვიპტურ ტექსტებში ხშირად მოიხსენიება როგორც გამოცდილი საზღვაო მეზრძოლები, რაც მიუთითებს მათ მნიშვნელოვან როლზე საზღვაო მიგრაციულ პროცესებში.

კვიპროსი როგორც ტრანზიტული ცენტრი. კვიპროსი (ალასია) გვიანბრინჯაოს ხანის ბოლოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ტრანზიტულ და საკონტაქტო სივრცედ გადაიქცა. არქეოლოგიური მასალა აჩვენებს, რომ ძვ.წ. XIII–XII საუკუნეების მიჯნაზე კუნძულზე შეინიშნება მოსახლეობის გადაადგილება, კულტურული ტრანსფორმაციები და ახალი დასახლებების ფორმირება. პიტერ ფიშერი აღნიშნავს, რომ კვიპროსი წარმოადგენდა სივრცეს, სადაც ერთმანეთს ხვდებოდნენ ეგეოსური, ანატოლიური და ლევანტური მიგრაციული ნაკადები (Fischer & Bürge, 2017, pp. 16–18). სწორედ აქ იქმნებოდა ის მრავალეთნიკური გარემო, რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის შემდგომ განვითარებაზე.

კვიპროსიდან მიგრაციული ნაკადები ორი ძირითადი მიმართულებით ვითარდებოდა: სამხრეთისკენ — ეგვიპტის მიმართულებით; აღმოსავლეთისკენ — სირია-პალესტინის სანაპიროსკენ.

ლევანტის კრიზისი და ფილისტიმელთა დამკვიდრება. მიგრაციული პროცესების ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო შედეგი იყო ფილისტიმელთა (Peleset) დამკვიდრება სამხრეთ ლევანტში. ეგვიპტური წყაროები მათ აღწერს როგორც იმ გაერთიანების ნაწილს, რომელმაც რამზეს III-ის ეპოქაში ეგვიპტის წინააღმდეგ ილაშქრა. თუმცა მოგვიანებით ფილისტიმელები სამხრეთ პალესტინის სანაპირო ზოლში სახლდებიან და ქმნიან ე.წ. „ფილისტიმურ პენტაპოლისს“ — ღაზას, აშდოდს, აშკელონს, გათსა და ეკრონს.

არქეოლოგიური მონაცემები მიუთითებს, რომ ადრეულ ფილისტიმურ კულტურაში აშკარად შეინიშნება ეგეოსური ელემენტები: მიკენური ტიპის კერამიკა; ახალი ტიპის საცხოვრებელი არქიტექტურა; ღორის ხორცის ფართო მოხმარება; განსხვავებული სამხედრო აღჭურვილობა.

ეს გარემოებები თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში განიხილება როგორც ეგეოსურ-ანატოლიური წარმოშობის მიგრანტთა დასახლების შედეგი.

სამხრეთის მიმართულება — ეგვიპტე. „ზღვის ხალხების“ მიგრაციული მოძრაობის ყველაზე კარგად დოკუმენტირებული ეტაპი დაკავშირებულია ეგვიპტეზე თავდასხმებთან. რამზეს III-ის მედინეთ-ჰაბუს რელიეფები გვიჩვენებს როგორც საზღვაო ბრძოლებს, ისე სახმელეთო კოლონებს, სადაც ქალები, ბავშვები და ურიკებია გამოსახული. ეს ფაქტი განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია, რადგან მიუთითებს, რომ საქმე მხოლოდ სამხედრო ლაშქრობას არ ეხებოდა. თანამედროვე მკვლევართა დიდი ნაწილი თანხმდება, რომ ეგვიპტისკენ გადაადგილებული ჯგუფები ფართომასშტაბიან მიგრაციულ მოძრაობას წარმოადგენდნენ.

ალექსანდრ საფრონოვის მიხედვით, ამ მიგრაციაში მონაწილეობდნენ როგორც სამხედრო-დაქირავებული ჯგუფები, ისე დევნილი მოსახლეობის ნაწილები, რომლებიც კლიმატური და პოლიტიკური კრიზისების შედეგად გადაადგილდებოდნენ (Safronov, 2020, pp. 1233–1235).

ჩრდილოეთის მიმართულება და სამხრეთ კავკასია. თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში სულ უფრო მეტად განიხილება ჩრდილოეთის მიმართულებით განვითარებული მიგრაციული პროცესებიც. მცირე აზიისა და ზემო მესოპოტამიის კრიზისმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა სამხრეთ კავკასიაზე.

ასურული წყაროები ძვ.წ. XII–XI საუკუნეებში ხშირად მოიხსენიებენ მუშქებსა და სხვა სამხედრო-მიგრაციულ ჯგუფებს, რომლებიც აღმოსავლეთ ანატოლიისა და ზემო ევფრატის რეგიონებში გადაადგილდებოდნენ. ზოგიერთი მკვლევარი ამ მოძრაობას უკავშირებს სამხრეთ კავკასიის ეთნო-პოლიტიკურ ტრანსფორმაციებს. ადამ სმითი აღნიშნავს, რომ

სამხრეთ კავკასია ამ პერიოდში ფართო რეგიონული პროცესების აქტიური მონაწილე იყო და არა იზოლირებული პერიფერია (Smith, 2006, pp. 229–233).

სამხრეთ კავკასიაში სწორედ ამ ეპოქაში ჩნდება: ახალი გამაგრებული ცენტრები; სამხედრო-ადმინისტრაციული დასახლებები; საკულტო კომპლექსები; ადრერკინის ხანის პოლიტიკური ორგანიზაციის ნიშნები.

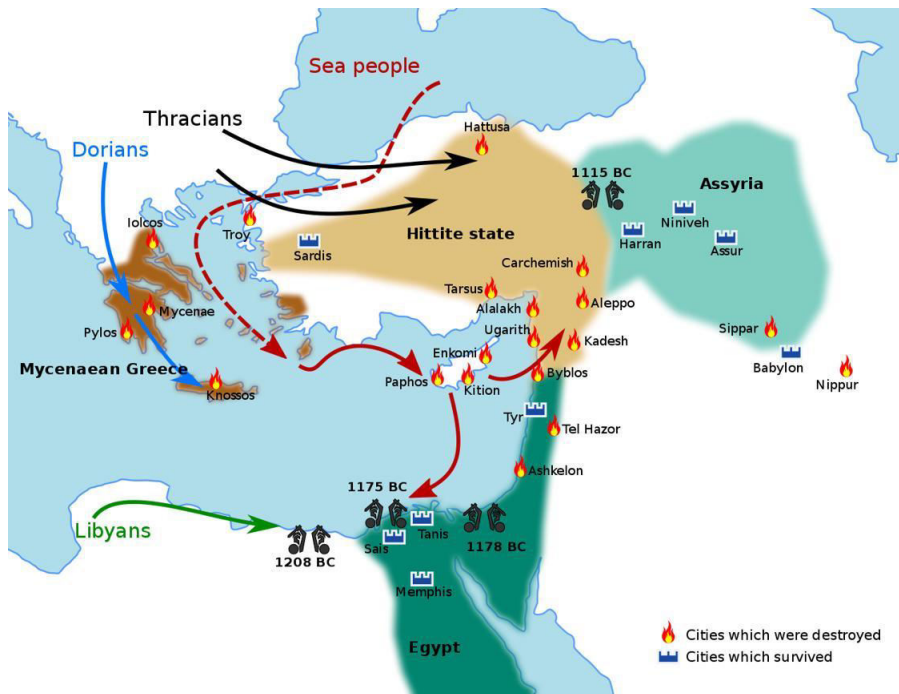
ნაზარლების, დიდნაურისა და სამრეკლოს ტიპის ძეგლები მიანიშნებს, რომ რეგიონში მიმდინარეობდა სამხედრო-ტერიტორიული გაერთიანებების ფორმირების პროცესი. პ. ბუხრაშვილი აღნიშნავს, რომ ნაზარლების კომპლექსი შესაძლოა წარმოადგენდა რეგიონულ ცენტრს (ბუხრაშვილი, 2024, გვ. 67-75).

მიგრაციული პროცესების ისტორიული შედეგები. „ზღვის ხალხების“ მიგრაციული მარშრუტები ნათლად აჩვენებს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსი არ ყოფილა ლოკალური მოვლენა. საქმე გვაქვს მრავალრეგიონულ პროცესთან, რომელმაც ერთმანეთთან დააკავშირა ეგეოსური სამყარო, მცირე აზია, ლევანტი, ეგვიპტე და სამხრეთ კავკასია.

ამ მიგრაციული მოძრაობების შედეგად: დაიშალა გვიანბრინჯაოს ხანის საერთაშორისო სისტემა; განადგურდა მრავალი ურბანული ცენტრი; შეიცვალა სავაჭრო მარშრუტები; დაიწყო ახალი ეთნო-პოლიტიკური ერთეულების ფორმირება; სამხრეთ კავკასიაში გაძლიერდა სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციის პროცესები.

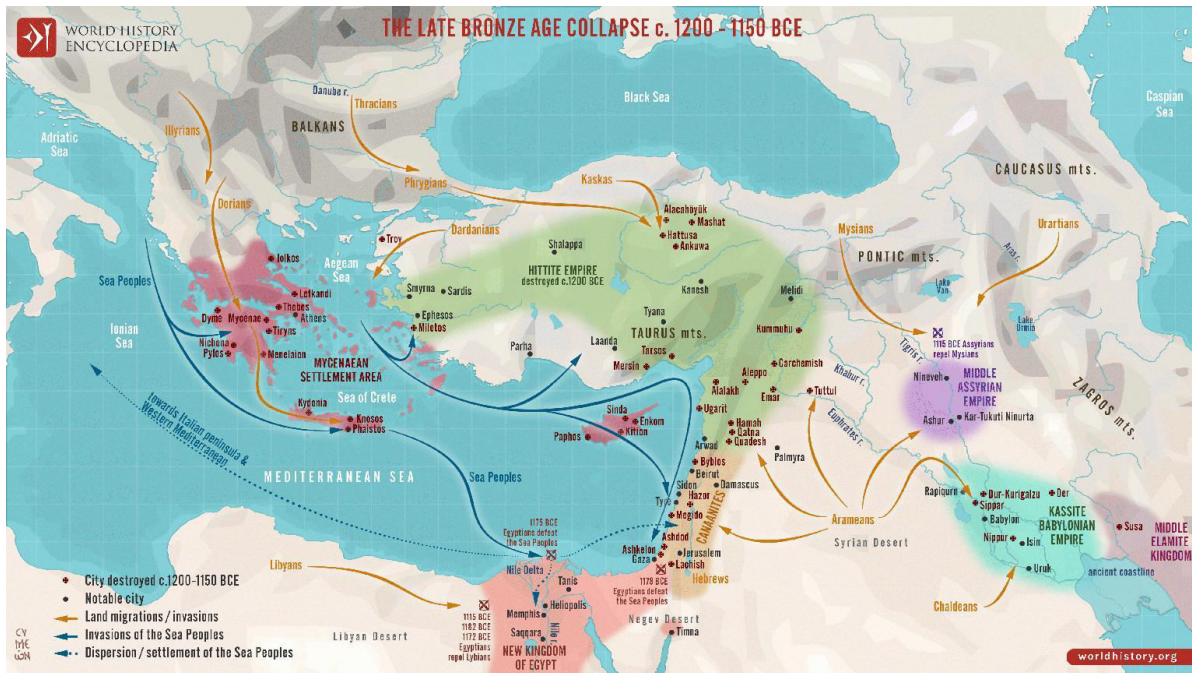
ამრიგად, „ზღვის ხალხების“ გადაადგილება უნდა განვიხილოთ როგორც ფართომასშტაბიანი ევრაზიული მიგრაციული სისტემის ნაწილი, რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა როგორც მცირე აზიის, ისე სამხრეთ კავკასიის ისტორიულ განვითარებაზე.

რუკა 1. „ზღვის ხალხების“ მიგრაციული მარშრუტები აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში

წყარო: Cline, E. H. (2014). *1177 B.C.: The Year Civilization Collapsed*. Princeton University Press. p. 17.

რუკა 2. გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის ზონები და სამხრეთ კავკასიის კონტექსტი

წყარო: Smith, A. T. (2006). Prometheus unbound: Southern Caucasia in prehistory. *Journal of World Prehistory*, 19(4), 229–279. <https://doi.org/10.1007/s10963-006-9005-9>

მცირე აზიის პოლიტიკური ტრანსფორმაცია გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის შემდეგ

გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსმა განსაკუთრებული გავლენა მოახდინა მცირე აზიის პოლიტიკურ სისტემაზე. ძვ.წ. XIII–XII საუკუნეების მიჯნაზე ანატოლიაში დაიშალა მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურები, განადგურდა საერთაშორისო დიპლომატიური და ეკონომიკური ქსელები, ხოლო მათ ადგილას თანდათან ჩამოყალიბდა ახალი ადრერკინის ხანის პოლიტიკური ერთეულები. ამ პროცესში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა როგორც შიდა კრიზისმა, ისე „ზღვის ხალხებთან“ დაკავშირებულმა მიგრაციულმა და სამხედრო მოძრაობებმა.

ხეთების იმპერიის დაშლა. გვიანბრინჯაოს ხანის ბოლოს მცირე აზიის მთავარი პოლიტიკური ძალა ხეთების იმპერია იყო. მისი პოლიტიკური ცენტრი — ხათუსა — წარმოადგენდა ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერ ადმინისტრაციულ და სამხედრო ცენტრს ძველ აღმოსავლეთში. თუმცა ძვ.წ. XIII საუკუნის მიწურულს ხეთების სახელმწიფო თანდათან კრიზისში შევიდა.

ხეთური ტექსტები მიუთითებს რამდენიმე მნიშვნელოვან პრობლემაზე: სასურსათო კრიზისი; შიდა პოლიტიკური დაპირისპირებები; პროვინციების კონტროლის შესუსტება; სანაპირო რეგიონებში სამხედრო არასტაბილურობა; სავაჭრო ქსელების მოშლა. ტრევიორ ბრაისი აღნიშნავს, რომ ხეთების იმპერია კოლაფსამდე უკვე მნიშვნელოვნად იყო დასუსტებული და „ზღვის ხალხების“ მოძრაობა უფრო კატალიზატორის როლს ასრულებდა, ვიდრე კრიზისის ერთადერთ მიზეზს (Bryce, 2005, pp. 345–350).

არქეოლოგიური მასალა აჩვენებს, რომ ხათუსა ძვ.წ. XII საუკუნის დასაწყისში მიტოვებულ იქნა. ქალაქში ფიქსირდება ხანძრისა და ნგრევის კვალი, თუმცა თანამედროვე მკვლევრები თანხმდებიან, რომ დედაქალაქის დაცემა უფრო ხანგრძლივი პოლიტიკური დეზინტეგრაციის შედეგი იყო.

დასავლეთ ანატოლია და პოლიტიკური ვაკუუმი. ხეთების ცენტრალური ხელისუფლების დაშლის შემდეგ განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა დასავლეთ ანატოლიაში. ლუკკას (ლიკიის), არცავასა და სხვა რეგიონებში ჩამოყალიბდა პოლიტიკური ვაკუუმი, რამაც ხელი შეუწყო დამოუკიდებელი სამხედრო ჯგუფებისა და მიგრაციული გაერთიანებების გაძლიერებას.

ეგვიპტური და ხეთური წყაროები ლიკიის მოსახლეობას ხშირად აღწერს როგორც საზღვაო სამხედრო ძალას. ზოგიერთი მკვლევარი ვარაუდობს, რომ სწორედ დასავლეთ ანატოლიის კრიზისულ გარემოში ჩამოყალიბდნენ „ზღვის ხალხების“ ცალკეული სამხედრო-მიგრაციული ჯგუფები. რაინჰარდ იუნგი აღნიშნავს, რომ დასავლეთ ანატოლიის მოსახლეობის ნაწილი შესაძლოა სამხრეთის მიმართულებით გადაადგილდა, ხოლო ნაწილი ადგილობრივ პოლიტიკურ გაერთიანებებად ორგანიზდა (Jung, 2017, pp. 24–27).

ახალი ხეთური სახელმწიფოების ფორმირება. ხეთების იმპერიის დაცემის მიუხედავად, მცირე აზიაში ხეთური სახელმწიფოებრივი და კულტურული ტრადიციები სრულად არ გამქრალა. ძვ.წ. XI–IX საუკუნეებში სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიაში ჩამოყალიბდა ე.წ. ნეო-ხეთური სახელმწიფოები — ქარხემიში, მელიდი, გურგუმი, ქუმუხი, ტაბალი და სხვა.

ეს სახელმწიფოები ნაწილობრივ აგრძელებდნენ ხეთური ადმინისტრაციული და რელიგიური ტრადიციების გამოყენებას: ლუვიური იეროგლიფური წარწერები; ხეთური სამეფო ტიტულატურა; საკულტო არქიტექტურა; სამხედრო ორგანიზაციის ელემენტები. თუმცა მათი პოლიტიკური სტრუქტურა უკვე მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა გვიანბრინჯაოს ხანის ცენტრალიზებული იმპერიისაგან. ეს სამეფოები უფრო მცირე რეგიონულ გაერთიანებებს წარმოადგენდნენ, რომლებიც ხშირად ასურეთის ზეწოლის ქვეშ იმყოფებოდნენ.

მუშქები და ახალი ეთნო-პოლიტიკური პროცესები. ადრერკინის ხანის მცირე აზიის პოლიტიკურ ისტორიაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მუშქების პრობლემას. ასურული წყაროები ძვ.წ. XII–XI საუკუნეებში მათ აღწერს როგორც ძლიერ სამხედრო გაერთიანებას, რომელიც აღმოსავლეთ ანატოლიასა და ზემო ევფრატის რეგიონებში მოქმედებდა. ტიგლათფილესერ I-ის წარწერები მუშქებს მრავალრიცხოვან ძალად მოიხსენიებს. ეს მასები უშუალოდ დაუპირისპირდნენ ასურეთის იმპერიას ზემო მესოპოტამიაში. ასურეთის მეფის, ტიგლათპილესერ I-ის (ძვ.წ. 1115–1077) ანალები გვაწვდის უმნიშვნელოვანეს ცნობას: მის მმართველობამდე 50 წლით ადრე (ანუ დაახლოებით ძვ.წ. 1165 წელს — ხეთების დაცემიდან მალევე), მუშქების 5 მეფე 20 000-იანი ლაშქრით დაეუფლა ქუმუხის (ზემო ევფრატის რეგიონი). ტექსტში ვკითხულობთ: „*ჩემი გამეფების დასაწყისში, 20000 მუშქი (Mu-š-ka-ia-ia) და მათი ხუთი მეფე, რომელთაც 50 წლის განმავლობაში ეჭირათ ალზისა და პურულუმზის ქვეყნები, ხარკის მომცემნი ჩემი ბატონი აშურისა, და რომელთაც არც ერთ მეფეს ჩემს წინაპარს არ დამორჩილებიან, თავიანთი ძლიერების იმედით დაიდრნენ და გადმოვიდნენ, რათა დაეკავებინათ ქუმუხის ქვეყანა. აშურის, ჩემი ბატონის, იმედით შევკრიბე ჩემი საბრძოლო ეტლები და მეომრები... კაშიარის მთიანეთში მათ შევებრძოლე. მათი 20 000 მეომარი და მათი ხუთი მეფე ბრძოლაში დავამარცხე. მათი გვამები, როგორც ქარიშხლის ღვარცოფმა, ისე მივფანტე... მათი სისხლით მთის ხევები და მწვერვალები შევღებე.*“

მათი თავები მოვჭერი და ჩემი ქალაქების კედლებთან კომკებად აღვმართე. მათი უთვალავი ალაფი, ქონება და საქონელი წამოვიღე. 6 000 მეომარი, ვინც ჩემს იარაღს გადაურჩა და ჩემს ფერხთ დაეცნენ, წამოვიყვანე და ჩემი ქვეყნის ხალხად (მოსახლეობად) მივათვალე“.

ტექსტში დასახელებული ციფრები — 20 000 მეომარი და 5 მეფე — მიუთითებს, რომ საქმე გვაქვს არა უბრალოდ მოთარეშე ყაჩაღურ ჯგუფთან, არამედ რამდენიმე ტომის მყარ სამხედრო-პოლიტიკურ კავშირთან (კონფედერაციასთან). „ხუთი მეფის“ არსებობა ადასტურებს, რომ ეს იყო ჰეტეროგენული (სხვადასხვაგვარი) მასა, რომელიც ანატოლიურმა კრიზისმა გააერთიანა.

ასურული ლურსმნული ფირფიტა. მეფეთა ანალები.

წყარო: *Armstrong Institute of Biblical Archaeology*

ზოგიერთი მკვლევარი მათ ფრიგიელებთან აკავშირებს, ხოლო სხვები — მრავალეთნიკურ სამხედრო-მიგრაციულ კონფედერაციად მიიჩნევენ. კვლევებში მიღებულია მოსაზრება, რომ მუშქები წარმოადგენდნენ ჰეტეროგენულ კონგლომერატს, სადაც გაერთიანებული იყვნენ როგორც დასავლეთ ანატოლიიდან (ეგეოსური სამყაროდან) დაძრული ინდოევროპული ელემენტები (აღმოსავლეთ ბალკანური/ფრიგიული წარმოშობის), ისე ადგილობრივი ავტოქთონური ანატოლიურ-კავკასიური ტომები.

თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მუშქების მოძრაობის შესაძლო კავშირს სამხრეთ კავკასიასთან. ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ივანე ჯავახიშვილი, სიმონ ჯანაშია, გიორგი მელიქიშვილი, ნანა ხაზარაძე) მუშქები მიჩნეულნი არიან ადრეულ ქართველურ (მესხურ) ტომებად, ან ეთნოსად, რომელმაც უდიდესი როლი ითამაშა ქართველთა ეთნოგენეზში. მუშქების ნაწილის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, სამხრეთ კავკასიის სიღრმეში გადაადგილებამ და ადგილობრივ მოსახლეობასთან (ცენტრალურ ანატოლიაში მცხოვრები ხათურ-ხეთური ელემენტების ჩათვლით) ასიმილაციამ საფუძველი ჩაუყარა ისტორიული მესხეთის ჩამოყალიბებას.

ამრიგად, აღმოსავლეთ ანატოლიიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით განვითარებულმა მიგრაციულმა პროცესებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა სამხრეთ კავკასიის ეთნო-პოლიტიკურ ტრანსფორმაციებზე.

სავაჭრო სისტემის ტრანსფორმაცია. გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსმა მცირე აზიის ეკონომიკურ სისტემაზეც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა. დაიშალა საერთაშორისო სავაჭრო ქსელები, რომლებიც აკავშირებდა: ეგეოსურ სამყაროს, ანატოლიას, კვიპროსს, სირია-პალესტინას და ეგვიპტეს. განსაკუთრებით მძიმე შედეგები ჰქონდა სპილენძისა და კალის

საერთაშორისო ვაჭრობის შეწყვეტას, რადგან სწორედ ამ სისტემაზე იყო დაფუძნებული ბრინჯაოს წარმოება.

ეკონომიკური კრიზისის ფონზე თანდათან ფართოვდება რკინის მეტალურგიის გამოყენება. მიუხედავად იმისა, რომ რკინა მცირე რაოდენობით ადრეც გამოიყენებოდა, სწორედ ადრერკინის ხანაში იწყება მისი მასობრივი გავრცელება სამხედრო და სამეურნეო სფეროში.

სამხედრო სისტემების ცვლილება. გვიანბრინჯაოს ხანის სამხედრო სისტემები ძირითადად სამეფო-არისტოკრატიულ ელიტაზე იყო დაფუძნებული. საბრძოლო ეტლები, პროფესიული სამხედრო არისტოკრატია და ცენტრალიზებული სამხედრო ადმინისტრაცია ხეთური და მიკენური სამყაროს ძირითადი მახასიათებლები იყო.

კოლაფსის შემდეგ მცირე აზიაში სამხედრო ორგანიზაციის ახალი ფორმები ჩნდება: ქვეითი სამხედრო ძალების გაძლიერება; მცირე რეგიონული სამხედრო გაერთიანებები; გამაგრებული მთიანი ცენტრები; სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციის განვითარება.

ეს ცვლილებები განსაკუთრებით თვალსაჩინოა აღმოსავლეთ ანატოლიასა და სამხრეთ კავკასიაში, სადაც ადრერკინის ხანაში ფართოდ ვრცელდება ციხე-ქალაქებისა და გამაგრებული ტერასების სისტემა.

მცირე აზია და სამხრეთ კავკასია: ურთიერთკავშირები. გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისის შემდეგ მცირე აზიასა და სამხრეთ კავკასიას შორის კავშირები კიდევ უფრო აქტიურდება. აღმოსავლეთ ანატოლიაში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესები უშუალოდ აისახებოდა სამხრეთ კავკასიის კულტურულ და სამხედრო განვითარებაზე. ადამ სმითი აღნიშნავს, რომ ძვ.წ. II–I ათასწლეულების მიჯნაზე სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარეობდა ადგილობრივი პოლიტიკური ტრადიციების კონსოლიდაცია და სამხედრო-ტერიტორიული სისტემების განვითარება (Smith, 2006, pp. 229–233). ამავე პროცესების მატერიალურ გამოხატულებად შეიძლება ჩაითვალოს: ნაზარლების, დიდნაურის, სამრეკლოს და შირაქის ველის სხვა გამაგრებული ცენტრების განვითარება.

პ. ბუხრაშვილის მოსაზრებით ნაზარლების მსგავსი დასახლებები შესაძლოა ადრერკინის ხანის ახალ სოციალურ რეალობას ასახავდა (ბუხრაშვილი, 2024, გვ. 68), რაზეც იმოწმებს აკად. გ. მელიქიშვილის მოსაზრებას, რომ „გარედან შემოსული კულტურული ტალღა-გავლენები ადრექართველურ ეთოზებში, გარდაუვალ მომენტად უნდა იქნას მიჩნეული და ქართველურ ტომებს მცირე აზიის, მესოპოტამიის თუ ახლო აღმოსავლეთის ექსპანსიური სახელმწიფოების მოქმედების გარეთ ვერ დავტოვებთ“ (მელიქიშვილი, 1999, გვ. 664).

ისტორიული შედეგები. მცირე აზიის პოლიტიკური ტრანსფორმაცია გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის შემდეგ საფუძვლად დაედო სრულიად ახალ ისტორიულ ეპოქას. დაიშალა ძველი იმპერიული სისტემა და მის ადგილას ჩამოყალიბდა: რეგიონული სამეფოები, სამხედრო-ტერიტორიული გაერთიანებები, ახალი ეთნო-პოლიტიკური ერთეულები და ადრერკინის ხანის სახელმწიფოებრივი მოდელები. ამ პროცესებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა არა მხოლოდ ანატოლიაზე, არამედ სამხრეთ კავკასიაზეც, სადაც სწორედ ამ ეპოქაში იწყება ახალი პოლიტიკური და სამხედრო სისტემების ფორმირება, რომლებიც მოგვიანებით დიაოხისა და კოლხას ადრეულ სახელმწიფოებრივ ტრადიციებს დაედო საფუძვლად.

სამხრეთ კავკასია გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისისა და მიგრაციული პროცესების კონტექსტში

დიდი ხნის განმავლობაში სამხრეთ კავკასია გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის კვლევებში მეორეხარისხოვან რეგიონად მიიჩნეოდა. ტრადიციულ ისტორიოგრაფიაში ძირითადი

ყურადღება ეთმობოდა ეგეოსურ სამყაროს, მცირე აზიას, ლევანტსა და ეგვიპტეს, ხოლო სამხრეთ კავკასია განიხილებოდა როგორც შედარებით იზოლირებული სივრცე. თუმცა თანამედროვე არქეოლოგიური და ისტორიული კვლევები ცხადყოფს, რომ ძვ.წ. XIII–XI საუკუნეების კრიზისულ პროცესებს მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდა სამხრეთ კავკასიაზეც.

მცირე აზიასა და ზემო მესოპოტამიაში განვითარებულმა სამხედრო-პოლიტიკურმა მოვლენებმა სამხრეთ კავკასიაში გამოიწვია მოსახლეობის გადაადგილება, სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციის გაძლიერება, ახალი საკულტო ცენტრების ფორმირება და ადრერკინის ხანის პოლიტიკური სისტემების ჩამოყალიბება. სწორედ ამ კონტექსტში უნდა განვიხილოთ შირაქის ველის, კახეთისა და სამხრეთ საქართველოს ადრერკინის ხანის გამაგრებული ცენტრები.

სამხრეთ კავკასია როგორც საკონტაქტო სივრცე. სამხრეთ კავკასია გეოგრაფიულად მდებარეობდა იმ რეგიონებს შორის, რომლებიც უშუალოდ ჩართული იყვნენ გვიანბრინჯაოს ხანის საერთაშორისო სისტემაში: აღმოსავლეთ ანატოლია, ჩრდილოეთ მესოპოტამია, შავი ზღვის სამხრეთი სანაპირო და ირანის ზეგანი. ამ მდებარეობის გამო რეგიონი მნიშვნელოვან სატრანზიტო და კულტურულ ხიდს წარმოადგენდა. ადამ სმითი აღნიშნავს, რომ სამხრეთ კავკასია არ უნდა განვიხილოთ როგორც ცივილიზაციური „პერიფერია“; პირიქით, იგი აქტიურად მონაწილეობდა რეგიონულ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პროცესებში (Smith, 2006, pp. 229–233). მისივე შეფასებით, ძვ.წ. II–I ათასწლეულების მიჯნაზე სამხრეთ კავკასიაში იწყება ადგილობრივი სამხედრო-ტერიტორიული სისტემების კონსოლიდაცია, რაც დაკავშირებული იყო ფართო ევრაზიულ ტრანსფორმაციებთან.

მიგრაციული პროცესები და ჩრდილოეთის მიმართულება. თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში სულ უფრო აქტიურად განიხილება ჩრდილოეთის მიმართულებით განვითარებული მიგრაციული პროცესები. თუ „ზღვის ხალხების“ მოძრაობის ძირითადი მიმართულებები სამხრეთისა და აღმოსავლეთისკენ — ეგვიპტისა და ლევანტისკენ — იყო მიმართული, პარალელურად მიმდინარეობდა მოსახლეობის გადაადგილება აღმოსავლეთ ანატოლიიდან ჩრდილოეთისკენ.

ზოგიერთი მკვლევარი ვარაუდობს, რომ მცირე აზიაში მიმდინარე სამხედრო და ეკონომიკურმა კრიზისმა მოსახლეობის ნაწილი სამხრეთ კავკასიის მიმართულებით გადაადგილებისკენ უბიძგა. ამ პროცესებს შესაძლოა მნიშვნელოვანი გავლენა მოეხდინა სამხრეთ კავკასიაში ახალი სამხედრო-ტერიტორიული ცენტრების ჩამოყალიბებაზე.

ძვ.წ. XII–XI საუკუნეებში სამხრეთ კავკასიაში ფიქსირდება მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ტრანსფორმაციები: გამაგრებული დასახლებების გავრცელება, სამხედრო-ადმინისტრაციული ცენტრების გაძლიერება, საკულტო კომპლექსების ფორმირება, რკინის მეტალურგიის გავრცელება და ახალი სოციალური იერარქიების ჩამოყალიბება. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია შირაქის ველისა და კახეთის ძეგლები, სადაც შეინიშნება სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციის აშკარა ნიშნები.

სამხრეთ კავკასიის ადრერკინის ხანის პროცესების კვლევისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ნაზარლების კომპლექსს. აღნიშნული ძეგლი მდებარეობს შირაქის ზეგანზე და მიეკუთვნება გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანას (ძვ.წ. XII–X სს.). ნაზარლების ტიპის დასახლებები შესაძლოა უკვე წარმოადგენდნენ ადრეული „სატაძრო თემების“ (temple community) ფორმას, სადაც: სამხედრო ძალაუფლება, საკულტო ფუნქცია და ტერიტორიული კონტროლი ერთიან სოციალურ სისტემაში იყო გაერთიანებული. ნაზარლების კომპლექსში გამოვლენილი: გამაგრებული ტერასები, წრიული საკულტო ნაგებობები, თავდაცვითი ელემენტები და საკულტო „განძები“ მიაწინებს მაღალ ორგანიზებულ სოციალურ

სტრუქტურაზე. ბუხრაშვილი ხაზს უსვამს, რომ ნაზარლების, დიდნაურისა და სამრეკლოს ტიპის დასახლებები შესაძლოა ერთიანი სამხედრო-კულტურული სისტემის ნაწილს წარმოადგენდნენ (ბუხრაშვილი, 2024, გვ. 64-66).

სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე ტრანსფორმაციების ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან მაგალითს წარმოადგენს დიდნაურის კომპლექსი. აღნიშნული ძეგლი მოწმობს, რომ ადრერკინის ხანის დასაწყისში რეგიონში უკვე არსებობდა: ფართომასშტაბიანი გამაგრებული ცენტრები, სამხედრო-ადმინისტრაციული ორგანიზაცია და ელიტარული სოციალური ფენები. დიდნაურის არქეოლოგიური მასალა მიანიშნებს, რომ რეგიონში მიმდინარეობდა ცენტრალიზაციისა და ტერიტორიული კონტროლის გამძლიერების პროცესი. ეს ცვლილებები კარგად ეწერება იმ ფართო ევრაზიულ ტრანსფორმაციებში, რომლებიც გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსს მოჰყვა.

დიდნაურის
არქეოლოგიური კომპლექსი

სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე პროცესებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ასევე რკინის ტექნოლოგიის გავრცელებას. თუ გვიანბრინჯაოს ხანის ეკონომიკა ძირითადად ბრინჯაოს წარმოებაზე იყო დამოკიდებული, ადრერკინის ხანაში თანდათან იზრდება რკინის იარაღისა და სამეურნეო ხელსაწყოების გამოყენება. სამხრეთ კავკასია მდიდარი იყო მეტალურგიული რესურსებით, რამაც რეგიონს მნიშვნელოვანი როლი მიანიჭა ახალ ეკონომიკურ რეალობაში. ზოგიერთი მკვლევარი ვარაუდობს, რომ სწორედ მეტალურგიულმა შესაძლებლობებმა შეუწყო ხელი ადგილობრივი სამხედრო-ტერიტორიული ცენტრების გამძლიერებას.

დიაოხისა და კოლხას ადრეული ფორმირების პრობლემა გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისის ფონზე

სამხრეთ კავკასიაში გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსისა და ადრერკინის ხანის ტრანსფორმაციების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი შედეგი იყო ადრეული პოლიტიკური გაერთიანებების ფორმირების პროცესის დაჩქარება. ძვ.წ. XII–IX საუკუნეებში რეგიონში თანდათან ჩნდება სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციის ისეთი ფორმები, რომლებმაც მოგვიანებით საფუძველი დაუდო დიაოხისა და კოლხას ტიპის პოლიტიკურ ერთეულებს.

თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში სულ უფრო აქტიურად განიხილება მოსაზრება, რომ ეს პროცესები მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მცირე აზიასა და ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე კრიზისულ მოვლენებთან.

გვიანბრინჯაოს ხანის მემკვიდრეობა და ახალი პოლიტიკური რეალობა. ძვ.წ. XIII–XII საუკუნეების მიჯნაზე სამხრეთ კავკასიაში შეინიშნება მნიშვნელოვანი სოციალური და პოლიტიკური ცვლილებები: სამხედრო ელიტების გაძლიერება, გამაგრებული დასახლებების გავრცელება (ამ პერიოდის ციკლოპური ნაგებობები), ტერიტორიული კონტროლის სისტემების ფორმირება და საკულტო-ადმინისტრაციული ცენტრების წარმოქმნა. ეს პროცესები მიუთითებს, რომ რეგიონში თანდათან იშლებოდა ტრადიციული გვარტომობრივი სტრუქტურები და ყალიბდებოდა უფრო რთული სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაცია.

აღამ სმითი აღნიშნავს, რომ სამხრეთ კავკასიის ადრერკინის ხანის საზოგადოებები გამოირჩეოდნენ გამაგრებული ცენტრებისა და დისპერსიული პოლიტიკური ორგანიზაციის მოდელით, რაც მოგვიანებით ურარტულ ეპოქაშიც შენარჩუნდა (Smith, 2006, pp. 229–233). მისივე შეფასებით, სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური სისტემები არ წარმოადგენდნენ ახლო აღმოსავლეთის სახელმწიფოებრივი მოდელების უბრალო ასლს. ისინი ადგილობრივ ტრადიციებს ეფუძნებოდა და საკუთარი განვითარების დინამიკა ჰქონდათ.

დიაოხის ფორმირების ისტორიული ფონი. დიაოხი (Diauehi, Daiaeni) პირველად ასურულ წყაროებში გვხვდება ძვ.წ. XII–IX საუკუნეებში. ტიგლათფილესერ I-ისა და მოგვიანებით ურარტული წარწერები დიაოხს აღწერს როგორც მღიერ პოლიტიკურ გაერთიანებას, რომელიც აღმოსავლეთ ანატოლიისა და სამხრეთ საქართველოს ნაწილს მოიცავდა.

ისტორიოგრაფიაში არსებობს რამდენიმე ძირითადი მოსაზრება დიაოხის წარმოშობის შესახებ: ადგილობრივი ტომობრივი კონფედერაციების გაერთიანება; ანატოლიურ-ხურიტული მოსახლეობის ჩრდილოეთისკენ გადაადგილების შედეგი; სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციის ბუნებრივი ევოლუცია.

თანამედროვე კვლევები სულ უფრო მეტად ემხრობა კომპლექსურ მოდელს, რომლის მიხედვითაც დიაოხის ფორმირება დაკავშირებული იყო როგორც ადგილობრივ განვითარებასთან, ისე მცირე აზიიდან მომდინარე მიგრაციულ და სამხედრო პროცესებთან.

ასურული წყაროებში მოხსენებული მუშქები და სხვა სამხედრო-მიგრაციული ჯგუფები, რომლებიც ძვ.წ. XII–XI საუკუნეებში აღმოსავლეთ ანატოლიაში აქტიურად მოქმედებდნენ, ზოგიერთი მკვლევარის ვარაუდით, გავლენას ახდენდა სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკურ კონსოლიდაციაზე.

კოლხას ადრეული ფორმირების პროცესი. დასავლეთ საქართველოში, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ადრერკინის ხანაში იწყება კოლხური კულტურული და პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბება. კოლხას ადრეული ფორმირების პროცესს ხელს უწყობდა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ფაქტორი: შავი ზღვის სავაჭრო მარშრუტები, მეტალურგიული რესურსები, სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციის განვითარება და მოსახლეობის კონსოლიდაცია. თანამედროვე არქეოლოგიური მონაცემები მიუთითებს, რომ დასავლეთ საქართველოს ადრერკინის ხანის კულტურა მნიშვნელოვან ტექნოლოგიურ და სოციალურ პროგრესს განიცდიდა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია: რკინის მეტალურგიის განვითარება, გამაგრებული დასახლებები, ელიტარული სამარხები და სამხედრო იარაღის გავრცელება. ეს პროცესები კარგად ეწერება იმ ფართო ევრაზიულ ტრანსფორმაციებში, რომლებიც გვიანბრინჯაოს ხანის კოლხასს მოჰყვა.

სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე პოლიტიკური კონსოლიდაციის პროცესების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ცენტრს შირაქის ველი წარმოადგენდა. აქ აღმოჩენილი ნაზარლები,

დიდნაურისა და სამრეკლოს ტიპის ძეგლები ნათლად მიუთითებს სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციის განვითარებაზე, რომ სამხრეთ კავკასიაში უკვე ყალიბდებოდა ტერიტორიული კონტროლისა და ცენტრალიზებული ძალაუფლების ადრეული ფორმები. ნაზარლების საკულტო კომპლექსში შესაძლოა უკვე არსებობდა „სატაძრო თემის“ (temple community) ელემენტები, რაც სოციალური ორგანიზაციის მაღალი დონის მაჩვენებელია.

თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში სულ უფრო მეტად მყარდება მოსაზრება, რომ სამხრეთ კავკასია ძვ.წ. II–I ათასწლეულების მიჯნაზე ჩართული იყო ფართო ახლოაღმოსავლურ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემაში. ადამ სმითის მიხედვით, სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური სისტემები სწორედ ამ ფართო რეგიონული კონტაქტების პირობებში ვითარდებოდა (Smith, 2006, pp. 230–233).

დიაოხისა და კოლხას ადრეული ფორმირების პროცესი ნათლად აჩვენებს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის კოლხის მხოლოდ ნგრევისა და დესტაბილიზაციის ეპოქა არ ყოფილა. ეს იყო გარდამავალი პერიოდი, რომელმაც შექმნა ახალი პოლიტიკური და სოციალური სისტემების ფორმირების წინაპირობები. სამხრეთ კავკასიაში სწორედ ამ კრიზისის ფონზე გაძლიერდა სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაცია, განვითარდა საკულტო-ადმინისტრაციული ცენტრები და დაიწყო ადრეული სახელმწიფოებრივი კონსოლიდაცია. ამრიგად, დიაოხისა და კოლხას ფორმირება უნდა განვიხილოთ როგორც ფართო ევრაზიული ტრანსფორმაციების ნაწილი, რომელიც უშუალოდ იყო დაკავშირებული გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისთან, მიგრაციულ პროცესებთან და მცირე აზიაში განვითარებულ პოლიტიკურ ცვლილებებთან.

„ზღვის ხალხების“ ეპოქა და სამხრეთ კავკასიის კულტურულ-ცივილიზაციური ტრანსფორმაცია

გვიანბრინჯაოს ხანის კოლხისა და „ზღვის ხალხების“ ეპოქის კვლევისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება კულტურულ-ცივილიზაციური ტრანსფორმაციების პრობლემას. თანამედროვე ისტორიოგრაფია აღნიშნულ მოვლენებს აღარ განიხილავს მხოლოდ სამხედრო-პოლიტიკური კატასტროფის ჭრილში. პირიქით, ძვ.წ. XIII–XI საუკუნეების კრიზისი შეფასებულია როგორც გარდამავალი პერიოდი, რომელმაც საფუძველი დაუდო ახალი ეკონომიკური, ტექნოლოგიური, სოციალური და კულტურული სისტემების ფორმირებას.

სამხრეთ კავკასიაში ეს პროცესები განსაკუთრებით თვალსაჩინოა სამხედრო არქიტექტურის, მეტალურგიის, საკულტო სისტემებისა და სოციალური ორგანიზაციის ცვლილებებში. სწორედ ამ ეპოქაში იწყება იმ კულტურულ-პოლიტიკური გარემოს ჩამოყალიბება, რომელმაც მოგვიანებით საფუძველი შეუქმნა ადრეულ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებებს.

ძვ.წ. XIII საუკუნის ბოლოს დაიშალა გვიანბრინჯაოს ხანის საერთაშორისო სისტემა, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში აკავშირებდა მიკენურ საბერძნეთს, ხეთების იმპერიას, სირია-პალესტინის ქალაქ-სახელმწიფოებს, კვიპროსს, ეგვიპტეს და მესოპოტამიას. ერიკ კლაინი აღნიშნავს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის მსოფლიო სისტემა იმდენად ინტეგრირებული იყო, რომ ერთი რეგიონის კრიზისი სწრაფად ვრცელდებოდა სხვა რეგიონებზეც (Cline, 2014, pp. 117–149). ამ სისტემის დაშლამ სამხრეთ კავკასიაზეც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა. შეიცვალა სავაჭრო მარშრუტები, გაძლიერდა რეგიონული სამხედრო ცენტრები და გაიზარდა ადგილობრივი რესურსების მნიშვნელობა.

სამხრეთ კავკასიაში ადრერკინის ხანის დასაწყისში განსაკუთრებულად იზრდება გამაგრებული დასახლებების რაოდენობა. ეს პროცესი მიანიშნებს, რომ რეგიონში უსაფრთხოების პრობლემა და სამხედრო ორგანიზაცია საზოგადოების ერთ-ერთ მთავარ კომპონენტად იქცა. გამაგრებული ცენტრებისათვის დამახასიათებელია ციკლოპური კედლები.

დიდნაურის, ნაზარლებისა და სამხრეთ საქართველოს სხვა ძეგლების ანალიზი აჩვენებს, რომ ეს დასახლებები არა მხოლოდ თავდაცვით, არამედ ადმინისტრაციულ და საკულტო ფუნქციებსაც ასრულებდნენ. ამასთან დაკავშირებით ადამ სმითი აღნიშნავს, რომ სამხრეთ კავკასიის სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაცია განსხვავდებოდა ახლო აღმოსავლეთის ურბანული მოდელისაგან და ეფუძნებოდა გამაგრებული რეგიონული ცენტრების ქსელს (Smith, 2006, pp. 230–233).

მიგრაცია და კულტურული სინთეზი. „ზღვის ხალხების“ ეპოქასთან დაკავშირებული მიგრაციული პროცესები მხოლოდ მოსახლეობის გადაადგილებას არ გულისხმობდა. ისინი კულტურული კონტაქტებისა და სინთეზის მნიშვნელოვან ფაქტორსაც წარმოადგენდა. სამხრეთ კავკასიაში ადრერკინის ხანის კულტურებში შეინიშნება: ანატოლიური გავლენები, ახალი ტიპის იარაღი, განსხვავებული კერამიკული ტრადიციები და გამაგრებული ცენტრების ახალი მოდელები. ეს გარემოებები მიუთითებს, რომ რეგიონი აქტიურად იყო ჩართული მცირე აზიასა და ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე პროცესებში.

გვიანბრინჯაოს ხანის მსოფლიო სისტემის დაშლის შემდეგ სამხრეთ კავკასიის მნიშვნელობა თანდათან იზრდება. თუ ადრე რეგიონი მეტწილად საერთაშორისო ქსელების პერიფერიად განიხილებოდა, ადრერკინის ხანაში იგი თავად იქცევა სამხედრო-პოლიტიკური აქტივობის მნიშვნელოვან არეალად. ამ პროცესს ხელს უწყობდა: მეტალურგიული რესურსები, მთიანი რელიეფის თავდაცვითი შესაძლებლობები, ჩრდილო-სამხრეთის სატრანზიტო გზები და სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციის განვითარება. ადამ სმითი ხაზს უსვამს, რომ სამხრეთ კავკასიის საზოგადოებები ადრერკინის ხანაში გამოირჩეოდნენ ძლიერი ადგილობრივი ტრადიციებითა და დამოუკიდებელი პოლიტიკური განვითარების ტენდენციებით (Smith, 2006, pp. 232–233).

კულტურულ-ცივილიზაციური ტრანსფორმაციების საბოლოო შედეგი გახდა ახალი პოლიტიკური იდენტობების ფორმირება. ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისში სამხრეთ კავკასიაში თანდათან ჩნდება დიაოხი, კოლხა და სხვა რეგიონული სამხედრო კონფედერაციები ადრეული სახელმწიფოებრივი სტრუქტურებით. ეს პოლიტიკური გაერთიანებები უკვე წარმოადგენდნენ ახალი ეპოქის პროდუქტს, რომელიც გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსისა და მიგრაციული პროცესების ფონზე ჩამოყალიბდა.

სამხრეთ კავკასიის კულტურულ-ცივილიზაციური ტრანსფორმაცია ნათლად აჩვენებს, რომ „ზღვის ხალხების“ ეპოქა არა მხოლოდ ნგრევისა და დესტაბილიზაციის, არამედ ახალი ისტორიული სისტემების ფორმირების პერიოდიც იყო. გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისმა სამხრეთ კავკასიაში დააჩქარა პოლიტიკური კონსოლიდაცია, გააძლიერა სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაცია და ჩამოაყალიბა ადრეული სახელმწიფოებრივი ტრადიციები.

ამრიგად, სამხრეთ კავკასია უნდა განვიხილოთ როგორც იმ ფართო ევრაზიული ტრანსფორმაციების აქტიური მონაწილე, რომლებმაც ძველი სამყაროს პოლიტიკური და კულტურული რუკა ძირეულად შეცვალა.

დასკვნა

„ზღვის ხალხების“ შემოსევებისა და გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის კვლევა ნათლად აჩვენებს, რომ ძვ.წ. XIII–XI საუკუნეების მოვლენები არ წარმოადგენდა მხოლოდ ცალკეულ სამხედრო კატასტროფას. საქმე გვაქვს მრავალრეგიონულ და მრავალფაქტორულ ისტორიულ პროცესთან, რომელმაც ძირეულად შეცვალა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის, მცირე აზიისა და სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული სისტემა.

კვლევამ ცხადყო, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის საერთაშორისო სისტემა ეფუძნებოდა მჭიდრო ეკონომიკურ, დიპლომატიურ და სამხედრო კავშირებს. ამ სისტემის კრიზისი გამოწვეული იყო რამდენიმე ურთიერთდაკავშირებული ფაქტორით: კლიმატური ცვლილებები და გვალვები; შიმშილობა და ეკონომიკური დესტაბილიზაცია; სავაჭრო ქსელების მოშლა; შიდა პოლიტიკური კრიზისი; მიგრაციული და სამხედრო მოძრაობები. „ზღვის ხალხები“ ამ პროცესებში მნიშვნელოვან, თუმცა არა ერთადერთ ფაქტორს წარმოადგენდნენ. თანამედროვე ისტორიოგრაფიის მიხედვით, ისინი არ იყვნენ ერთიანი ეთნიკური ჯგუფი. პირიქით, საქმე გვქონდა მრავალეთნიკურ სამხედრო-მიგრაციულ კონგლომერატთან, რომელშიც მონაწილეობდნენ ეგეოსური, ანატოლიური და სხვა წარმომავლობის ჯგუფები. ეგვიპტური, ხეთური და ასურული წერილობითი წყაროების ანალიზმა აჩვენა, რომ ძვ.წ. XIII–XII საუკუნეების მიჯნაზე აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში დაიწყო ფართომასშტაბიანი მიგრაციული მოძრაობები, რომლებმაც მოიცვა ეგეოსური სამყარო, დასავლეთ და ცენტრალური ანატოლია, კვიპროსი, ფინიკია, ეგვიპტე და სამხრეთ კავკასია.

მედიანეთ-ჰაბუს რელიეფები და ტექსტები განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია, რადგან ისინი ასახავს არა მხოლოდ სამხედრო შეტაკებებს, არამედ ფართომასშტაბიან მოსახლეობით გადაადგილებებსაც, სადაც ქალები, ბავშვები და ურიკებია გამოსახული. ეს გარემოება ადასტურებს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისი მხოლოდ სამხედრო ექსპანსია არ ყოფილა, არამედ მასობრივი მიგრაციული პროცესების ეპოქაც იყო.

არქეოლოგიურმა მონაცემებმა და ნგრევის ჰორიზონტების ანალიზმა ცხადყო, რომ კრიზისი რეგიონების მიხედვით განსხვავებულად ვითარდებოდა. მიკენური სასახლეების, უგარიტის, ხათუსას და სხვა ცენტრების განადგურება მიუთითებს ძველი საერთაშორისო სისტემის დაშლაზე. ამავე დროს, ზოგიერთ რეგიონში შეინიშნება არა მხოლოდ ნგრევა, არამედ ახალი პოლიტიკური და კულტურული სისტემების ფორმირების პროცესიც.

მცირე აზიაში ხეთების იმპერიის კოლაფსმა გამოიწვია პოლიტიკური ვაკუუმი, რომლის პირობებშიც ჩამოყალიბდა ახალი რეგიონული ერთეულები — ახალი ხეთური სახელმწიფოები, სამხედრო-ტერიტორიული გაერთიანებები და მიგრაციული კონფედერაციები. დასავლეთ ანატოლიისა და აღმოსავლეთ ანატოლიის კრიზისმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ჩრდილოეთის მიმართულებით განვითარებულ პროცესებზეც.

კვლევის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს შედეგს წარმოადგენს სამხრეთ კავკასიის ჩართვა გვიანბრინჯაოს ხანის კოლაფსის ფართო ისტორიულ კონტექსტში. თანამედროვე ისტორიოგრაფია სულ უფრო მკაფიოდ აჩვენებს, რომ სამხრეთ კავკასია არ ყოფილა იზოლირებული რეგიონი. პირიქით, იგი აქტიურად მონაწილეობდა ახლო აღმოსავლეთსა და მცირე აზიაში მიმდინარე ტრანსფორმაციებში. სამხრეთ კავკასიაში ძვ.წ. XII–XI საუკუნეებში შეინიშნება: გამაგრებული დასახლებების გავრცელება, სამხედრო-ტერიტორიული სისტემების ჩამოყალიბება, საკულტო ცენტრების განვითარება, რკინის მეტალურგიის გაფართოება და ამ პროცესებთან ერთად სოციალური იერარქიის გამდიდრება. ნაზარლების, დიდნაურისა და სამრეკლოს ტიპის ძეგლები ნათლად მიუთითებს, რომ რეგიონში

მიმდინარეობდა ახალი სამხედრო-პოლიტიკური ცენტრების ფორმირების პროცესი. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე ეს პროცესები ქრონოლოგიურად ემთხვევა მცირე აზიასა და ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე მიგრაციულ და სამხედრო კრიზისებს. ეს გარემოება საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური კონსოლიდაცია გარკვეულწილად დაკავშირებული იყო ანატოლიიდან მომდინარე მიგრაციულ და კულტურულ გავლენებთან. დიაოხისა და კოლხას ადრეული ფორმირების პროცესი სწორედ ამ ფართო ისტორიულ კონტექსტში უნდა განვიხილოთ. ადრერკინის ხანის სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაცია, მეტალურგიული განვითარება და საკულტო-ადმინისტრაციული ცენტრების გაძლიერება საფუძველად დაედო სამხრეთ კავკასიაში ადრეული სახელმწიფოებრივი ტრადიციების ფორმირებას.

ჩატარებული კვლევების ანალიზმა ასევე აჩვენა, რომ „ზღვის ხალხების“ ეპოქა მხოლოდ კოლაფსისა და განადგურების პერიოდი არ ყოფილა. ეს იყო გარდამავალი ფაზა, რომელმაც შექმნა ახალი ისტორიული რეალობის ფორმირების წინაპირობები: ბრინჯაოს ეპოქიდან რკინის ხანაზე გადასვლა, რეგიონული პოლიტიკური სისტემების ფორმირება და ახალი ეთნო-კულტურული იდენტობების ჩამოყალიბება.

ამრიგად, „ზღვის ხალხების“ შემოსევები და მიგრაციული პროცესები უნდა განვიხილოთ როგორც ფართო ევრაზიული ტრანსფორმაციების ნაწილი, რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა მცირე აზიისა და სამხრეთ კავკასიის ისტორიულ განვითარებაზე. სამხრეთ კავკასია ამ პროცესებში არა პასიური პერიფერია, არამედ აქტიური ისტორიული სივრცე იყო, სადაც გვიანბრინჯაოს ხანის კრიზისმა საფუძველი შეუქმნა ახალი პოლიტიკური და კულტურული სისტემების ფორმირებას.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

პირველწყაროები

- Bryce, T. (2005). *The kingdom of the Hittites* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Pritchard, J. B. (Ed.). (1969). *Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament* (3rd ed.). Princeton University Press.
- Singer, I. (2000). *A political history of Ugarit*. In W. G. E. Watson & N. Wyatt (Eds.), *Handbook of Ugaritic studies* (pp. 603–733). Brill.
- The Epigraphic Survey. (1930). *Medinet Habu, Vol. I: Earlier historical records of Ramses III*. Oriental Institute Publications.
- The Epigraphic Survey. (1932). *Medinet Habu, Vol. II: Later historical records of Ramses III*. Oriental Institute Publications.
- Tiglath-Pileser I. (1912). *Annals of the Assyrian kings*. In D. D. Luckenbill (Ed.), *Ancient records of Assyria and Babylonia* (Vol. 1). University of Chicago Press.

მონოგრაფიები და კვლევები

- ბუხრაშვილი, პ. (2024). *3000 წლის წინანდელი სამლოცველო ნაზარლების მთაზე*. თბ.: აკადემირი წიგნი.
- ბუხრაშვილი, პ. (2021). *ნაზარლების სამლოცველო*. თბ.
- ინაძე, მ. (2009). *ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები*. თბილისი: არტანუჯი.

- ლორთქიფანიძე, ო. (2002). *ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან*. თბილისი: არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი.
- ლორთქიფანიძე, ო. 1966. *ანტიკური სამყარო და კოლხეთი*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ლორთქიფანიძე, ო. 1985. *ძველი კოლხეთი და ბერძნული სამყარო*. თბილისი.
- ლორთქიფანიძე, ო. (1986). *არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი*. თბილისი: გამომცემლობა საბჭოთა საქართველო.
- მელიქიშვილი, გ. (1954). *ნაირი-ურარტუ*. თბილისი: მეცნიერება.
- მელიქიშვილი, გ. (1999). *ძიებანი საქართველოს, კავკასიის და ახლო აღმოსავლეთის ძველი ისტორიის დარგში*. თბ.: გამ. „ჯალი“.
- საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. 1970. ტომი I; თბილისი: გამომცემლობა საბჭოთა საქართველო.
- ხაზარაძე, ნ. (1978). *აღმოსავლეთ მცირე აზიის ეთნიკური და პოლიტიკური გაერთიანებები ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში*. თბ.: მეცნიერება.
- ჯავახიშვილი, ივანე. (1957). *ქართველი ერის ისტორია*, წიგნი I. თბილისი
- Cline, E. H. (2014). *1177 B.C.: The year civilization collapsed*. Princeton University Press.
- Drews, R. (1993). *The end of the Bronze Age: Changes in warfare and the catastrophe ca. 1200 B.C.* Princeton University Press.
- Fischer, P. M., & Bürge, T. (2017). “Sea Peoples” up-to-date: New research on transformations in the eastern Mediterranean in the 13th–11th centuries BCE. *Aegis*, 9, 9–32.
- Jung, R. (2017). The origin of the Sea Peoples in recent transdisciplinary research. *Aegis*, 9, 23–42.
- Kaniewski, D., & Van Campo, E. (2017). Climate change and drought as possible triggers of the Late Bronze Age crisis. *Comptes Rendus Geoscience*, 349(5), 32–41.
- Liverani, M. (2014). *The ancient Near East: History, society and economy*. Routledge.
- Safronov, A. (2020). On the problem of identifying the Sea Peoples. *Vestnik Drevnei Istorii*, 80(4), 1231–1245.
- Sandars, N. K. (1985). *The Sea Peoples: Warriors of the ancient Mediterranean*. Thames & Hudson.
- Smith, A. T. (2006). Prometheus unbound: Southern Caucasia in prehistory. *Journal of World Prehistory*, 19(4), 229–279. <https://doi.org/10.1007/s10963-006-9005-9>
- Wiener, M. H. (2017). Climate, earthquakes, and the collapse of the Late Bronze Age civilizations. *Aegis*, 9, 43–58.
- Yasur-Landau, A. (2010). *The Philistines and Aegean migration at the end of the Late Bronze Age*. Cambridge University Press.

ინტერნეტრესურსები

- The Oriental Institute of the University of Chicago. (n.d.). *Medinet Habu inscriptions and reliefs*. Retrieved January 30, 2026, from <https://oi.uchicago.edu>
- UNESCO World Heritage Centre. (n.d.). *Hattusha: The Hittite capital*. Retrieved January 30, 2026, from <https://whc.unesco.org>
- Encyclopaedia Britannica. (n.d.). *Sea Peoples*. Retrieved January 30, 2026, from <https://www.britannica.com>

REFERENCES

Primary sources

- Bryce, T. (2005). *The kingdom of the Hittites* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Pritchard, J. B. (Ed.). (1969). *Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament* (3rd ed.). Princeton University Press.
- Singer, I. (2000). *A political history of Ugarit*. In W. G. E. Watson & N. Wyatt (Eds.), *Handbook of Ugaritic studies* (pp. 603–733). Brill.
- The Epigraphic Survey. (1930). *Medinet Habu, Vol. I: Earlier historical records of Ramses III*. Oriental Institute Publications.
- The Epigraphic Survey. (1932). *Medinet Habu, Vol. II: Later historical records of Ramses III*. Oriental Institute Publications.
- Tiglath-Pileser I. (1912). *Annals of the Assyrian kings*. In D. D. Luckenbill (Ed.), *Ancient records of Assyria and Babylonia* (Vol. 1). University of Chicago Press

Monographs and studies

- bukhrashvili, p'. (2024). *3000 ts'lis ts'inandeli samlotsvelo nazarlebis mtaze. [3000-year-old chapel on Mount Nazarene]*. Tbilisi: Academic Book.
- bukhrashvili, p'. (2021). *nazarlebis samlotsvelo. [Chapel of the Nazarenes]*. TB.
- inadze, m. (2009). *dzveli k'olkhetis ist'oriis sak'itkhebi. [Issues of the History of Ancient Colchis]*. Tbilisi: Artanuj.
- lortkipanidze, o. (2002). *dzveli kartuli tsivilizatsiis sataveebtan. [At the origins of ancient Georgian civilization]*. Tbilisi: Archaeological Research Center.
- lortkipanidze, o. 1966. *ant'ik'uri samqaro da k'olkheti. [The Ancient World and Colchis]*. Tbilisi: Tbilisi University Publishing House.
- lortkipanidze, o. 1985. *dzveli k'olkheti da berdzuli samqaro. [Ancient Colchis and the Greek World]*. Tbilisi.
- lortkipanidze, o. (1986). *argonavt'ik'a da dzveli k'olkheti. [Argonautics and Ancient Colchis]*. Tbilisi: Publishing House Soviet Georgia.
- melikishvili, g. (1954). *nairi-urart'u. [Nairi-Urartu]*. Tbilisi: Metsniereba.
- melikishvili, g. (1999). *dziebani sakartvelos, k'avk'asiis da akhlo aghmosavletis dzveli ist'oriis dargshi. [Researches in the field of ancient history of Georgia, the Caucasus and the Middle East]*. Tbilisi: Jali Publishing House.
- sakartvelos ist'oriis nark'vevebi*. 1970. t'omi I; *[Essays on the History of Georgia]*. Volume I; Tbilisi: Publishing House Soviet Georgia.
- khazaradze, n. (1978). *aghmosavlet mtsire aziis etnik'uri da p'olit'ik'uri gaertianebebi dzv. ts'. I atasts'leulis p'irvel nakhevarshi. [Ethnic and political associations of Eastern Asia Minor in the first half of the 1st millennium BC]*. Tbilisi: Metsniereba.
- javakhishvili, ivane. (1957). *kartveli eris ist'oria, ts'igni I. [History of the Georgian Nation]*, Book I. Tbilisi.
- Cline, E. H. (2014). *1177 B.C.: The year civilization collapsed*. Princeton University Press.
- Drews, R. (1993). *The end of the Bronze Age: Changes in warfare and the catastrophe ca. 1200 B.C.* Princeton University Press.

- Fischer, P. M., & Bürge, T. (2017). “Sea Peoples” up-to-date: New research on transformations in the eastern Mediterranean in the 13th–11th centuries BCE. *Aegis*, 9, 9–32.
- Jung, R. (2017). The origin of the Sea Peoples in recent transdisciplinary research. *Aegis*, 9, 23–42.
- Kaniewski, D., & Van Campo, E. (2017). Climate change and drought as possible triggers of the Late Bronze Age crisis. *Comptes Rendus Geoscience*, 349(5), 32–41.
- Liverani, M. (2014). *The ancient Near East: History, society and economy*. Routledge.
- Safronov, A. (2020). On the problem of identifying the Sea Peoples. *Vestnik Drevnei Istorii*, 80(4), 1231–1245.
- Sandars, N. K. (1985). *The Sea Peoples: Warriors of the ancient Mediterranean*. Thames & Hudson.
- Smith, A. T. (2006). Prometheus unbound: Southern Caucasia in prehistory. *Journal of World Prehistory*, 19(4), 229–279. <https://doi.org/10.1007/s10963-006-9005-9>
- Wiener, M. H. (2017). Climate, earthquakes, and the collapse of the Late Bronze Age civilizations. *Aegis*, 9, 43–58.
- Yasur-Landau, A. (2010). *The Philistines and Aegean migration at the end of the Late Bronze Age*. Cambridge University Press.

Internet resources

The Oriental Institute of the University of Chicago. (n.d.). *Medinet Habu inscriptions and reliefs*. Retrieved January 30, 2026, from <https://oi.uchicago.edu>

UNESCO World Heritage Centre. (n.d.). *Hattusha: The Hittite capital*. Retrieved January 30, 2026, from <https://whc.unesco.org>

Encyclopaedia Britannica. (n.d.). *Sea Peoples*. Retrieved January 30, 2026, from <https://www.britannica.com>

ცხრილების მოსამზადებლად გამოყენებულია AI, კერძოდ, Claude sonnet 4.6 და GPT-5.3

ცხრილი 1. „ზღვის ხალხების“ ძირითადი ეთნიკური ჯგუფები და მათი სავარაუდო იდენტიფიკაცია.

ეგვიპტური სახელწოდება	სავარაუდო იდენტიფიკაცია	სავარაუდო წარმოშობის რეგიონი	ძირითადი მახასიათებლები მოგვიანებით	ძირითადი წყაროები
Peleset	ფილისტიმელები	ეგეოსური სამყარო / სამხრეთ ანატოლია	სახლდებიან სამხრეთ პალესტინაში; ქმნიან „ფილისტიმურ პენტაპოლისს“	Medinet Habu; Ramesses III inscriptions
Tjeker	ტჯეკერები	დასავლეთ ანატოლია / ეგეოსური სივრცე	სავარაუდოდ სანაპირო სამხედრო-მიგრაციული ჯგუფი	Egyptian inscriptions

Sherden	შერდენები	სარდინია (?) / ცენტრალური ხმელთაშუაზღვისპირეთი	ცნობილი იყვნენ როგორც საზღვაო მებრძოლები და დაქირავებული მეომრები	Merneptah inscriptions
Shekelesh	შეკელეშები	სიცილია (?)	საზღვაო სამხედრო ჯგუფები ხშირად უკავშირდებიან აქაველებსა და ჰომეროსისეულ Danaoi-ს	Egyptian inscriptions
Denyen	დანაელები / Danaoi	მიკენური საბერძნეთი	სავარაუდო კავშირი Achaean-თან	Ramesses III inscriptions
Ekwesh (Eqwesh)	აქაველები (?)	ეგეოსური სამყარო	ეთნიკური იდენტიფიკაცია კვლავ სადავოა	Merneptah inscriptions
Weshesh	დაუდგენელი	უცნობი	ზოგჯერ ეტრუსკებთან აკავშირებენ	Egyptian inscriptions
Teresh	ტირსენები (?)	დასავლეთ ანატოლია / ტირენელები	გამოცდილი საზღვაო მებრძოლები; ხშირად ხეთურ წყაროებშიც იხსენიებიან	Merneptah inscriptions
Lukka	ლუკკა (ლიკიელები)	სამხრეთ-დასავლეთი ანატოლია		Hittite & Egyptian texts

**ცხრილი 2. ზღვის ხალხების“ მიგრაციული მარშრუტების სქემა და
ქრონოლოგიური დინამიკა**

მიგრაციული პროცესების ძირითადი მიმართულებები

მიმართულება	სავარაუდო მარშრუტი	მონაწილე ჯგუფები	ისტორიული შედეგები
ეგეოსური მიმართულება	მიკენური საბერძნეთი → დასავლეთ ანატოლია	Denyen, Ekwesh	მიკენური სასახლეების კოლაფსი; მოსახლეობის გადაადგილება
ანატოლიური მიმართულება	ლუკკა (ლიკია) → კვიპროსი → ლევანტი	Lukka, Sherden, Shekelesh	სანაპირო რეგიონების დესტაბილიზაცია
საზღვაო სამხრეთის მიმართულება	კვიპროსი → ეგვიპტის დელტა	Peleset, Tjeker	ბრძოლები რამზეს III-ის ეპოქაში

ლევანტური მიმართულება	ჩრდილოეთ სირია → სამხრეთ პალესტინა	Peleset	ფილისტიმელთა დასახლება
ჩრდილოეთის მიმართულება	აღმოსავლეთ ანატოლია → სამხრეთ კავკასია	მუშქები, ქასქები (?)	სამხედრო-ტერიტორიული სისტემების ფორმირება
შიდა ანატოლიური მოძრაობა	ცენტრალური ანატოლია → ზემო ევფრატის	სხვადასხვა სამხედრო ჯგუფები	ხეთური პოლიტიკური სისტემის დაშლა

ქრონოლოგიური სქემა (ძვ.წ. XIII–XI სს.)

პერიოდი	ძირითადი მოვლენები
ძვ.წ. XIII ს. მეორე ნახევარი	მიკენური სამყაროს კრიზისი; დასავლეთ ანატოლიის დესტაბილიზაცია
დაახლ. ძვ.წ. 1208	მერნეპტახის ბრძოლა ლიბიელებთან და „ზღვის ხალხების“ ჯგუფებთან
ძვ.წ. XIII ს. დასასრული	უგარიტის, ხათუსას და სხვა ცენტრების კრიზისი
დაახლ. ძვ.წ. 1177	რამზეს III-ის ბრძოლა „ზღვის ხალხებთან“
ძვ.წ. XII ს. დასაწყისი	ფილისტიმელთა დასახლება სამხრეთ ლევანტში
ძვ.წ. XII–XI სს.	ახალი ხეთური სახელმწიფოების ფორმირება
ძვ.წ. XII–XI სს.	სამხრეთ კავკასიაში გამაგრებული ცენტრების განვითარება
ძვ.წ. XI ს.	დიაოხისა და ადრეული კოლხური სისტემების კონსოლიდაცია

ცხრილი 3. თანამედროვე ისტორიოგრაფიული ინტერპრეტაციები

მკვლევარი	ძირითადი თეორია
Eric H. Cline	„Perfect Storm“ — მრავალფაქტორული სისტემური კოლაფსი
Robert Drews	სამხედრო ტექნოლოგიის ცვლილება და ეტლების სისტემის კრიზისი
Reinhard Jung	მიგრაციული და ეგეოსურ-ანატოლიური ტრანსფორმაციები
Peter Fischer	რეგიონული კრიზისების ურთიერთდაკავშირებული სისტემა
Kaniewski & Van Campo	კლიმატური ცვლილებები და გვალვები
Adam Smith	სამხრეთ კავკასიის აქტიური ჩართულობა ფართო ევრაზიულ პროცესებში

ცხრილი 4. გვიანბრინჯაოს ხანის კოლხის ქრონოლოგიური სქემა და ისტორიული
სინქრონიზაცია

პერიოდი	მცირე აზია და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი	სამხრეთ კავკასია
ძვ.წ. XIV ს.	ხეთების იმპერიის გაძლიერება; მიკენური სამყაროს აყვავება	გვიანბრინჯაოს კულტურების განვითარება
ძვ.წ. XIII ს. დასაწყისი	საერთაშორისო სავაჭრო სისტემის სტაბილურობა	მეტალურგიული ცენტრების გაძლიერება
ძვ.წ. XIII ს. მეორე ნახევარი	მიკენური კრიზისი; დასავლეთ ანატოლიის დესტაბილიზაცია	გამაგრებული დასახლებების ზრდა
დაახლ. ძვ.წ. 1208	მერნეპტახის ბრძოლა „ზღვის ხალხებთან“	სამხედრო-ტერიტორიული ორგანიზაციის ნიშნები
ძვ.წ. XIII ს. დასასრული	უგარიტის, ხათუსას, მიკენეს ნგრევა	რეგიონული სამხედრო ცენტრების კონსოლიდაცია
დაახლ. ძვ.წ. 1177	რამზეს III-ის ბრძოლა „ზღვის ხალხებთან“	აღმოსავლეთ ანატოლიასთან კონტაქტების გაძლიერება
ძვ.წ. XII ს.	ახალი ხეთური სახელმწიფოების ფორმირება	ნაზარლებისა და დიდნაურის სისტემების განვითარება
ძვ.წ. XI ს.	მუშქებისა და სხვა სამხედრო ჯგუფების გააქტიურება	დიაოხის ადრეული ფორმირების ეტაპი
ძვ.წ. X–IX სს.	რეგიონული სახელმწიფოების კონსოლიდაცია	კოლხასა და დიაოხის პოლიტიკური გაძლიერება